

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

Wij, de President van de Verenigde Staten, de Eerste Minister van Groot-Brittannië en de Premier van de Sowjetunie, zijn in de afgelopen vier dagen bijeen geweest in de hoofdstad van onze bondgenoot Iran en hebben er onze gemeenschappelijke politiek vastgesteld en bekrachtigd.

Wij wensen onze vastbeslotenheid tot uitdrukking te brengen door onze naties te laten samenwerken in de oorlog en in de vrede die zal volgen.

Wat de oorlog betreft — onze militaire staven hebben zich in onze ronde-tafelgesprekken bij ons gevoegd en wij hebben plannen gemaakt voor de vernietiging van de Duitse strijdkrachten. Wij hebben volledige overeenstemming bereikt over plaats en tijd van de operaties, die van het oosten, het westen en het zuiden uit zullen worden ondernomen. Het onderlinge begrip dat wij op dit punt hebben bereikt, is er een garantie voor dat ons de overwinning zal toevallen.

En wat de vrede aangaat — wij zijn er zeker van dat onze eensgezindheid zal leiden tot een blijvende vrede. Wij erkennen ten volle de verheven verantwoordelijkheid die op ons en op alle verenigde naties rust een vrede tot stand te brengen die de instemming zal hebben van de overweldigende meerderheid van de volkeren van de aarde en die voor de tegenwoordige en toekomstige generaties de gesel en de terreur van de oorlog zal uitbannen.

Samen met onze diplomatieke adviseurs hebben wij aandacht besteed aan de problemen van de toekomst. Wij zullen streven naar de medewerking en de actieve deelneming van alle naties, groot en klein, waarvan de bevolking in hart en geest even vastbesloten is als de onze om tirannie en slavernij, onderdrukking en onverdraagzaamheid weg te vagen. Wij heten hen welkom, zo ze bereid zijn zich bij ons aan te sluiten, in de wereldfamilie van democratische naties.

Geen macht ter wereld kan verhinderen dat wij de Duitse legers te land, hun onderzeeboten ter zee en hun oorlogsfabrieken vanuit de lucht zullen vernietigen.

Onze aanval zal meedogenloos zijn en voortdurend in kracht toenemen.

Na deze hartelijke bijeenkomsten zien wij met vertrouwen uit naar de dag waarop alle volkeren ter wereld in vrijheid zullen leven, niet geketend door tirannie en in overeenstemming met hun onderscheiden wensen en hun eigen geweten.

Wij kwamen hier vol hoop en vastbeslotenheid. Wij vertrekken van hier als vrienden, zowel in geest als in doelstelling.

Teheran, 1 december 1943

ROOSEVELT
CHURCHILL
STALIN

(Verklaring van de drie grote geallieerde mogendheden na de conferentie van Teheran in november-december 1943)

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Fotoarchief Spaarnestad

I.N.P.

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

BAND 4

MCMLXXI

DE GEILLUSTREERDE PERS N.V.
AMSTERDAM

NEDERLANDSE ROTOGRAVURE MAATSCHAPPIJ N.V.
LEIDEN

N.V. UITGEVERIJ SPAARNESTAD
HAARLEM

BERICHT VAN DE TWEEDE WERELD OORLOG

WETENSCHAPPELIJKE REDACTIE

Drs. A. H. Paape
hoofdredacteur
Prof. dr. P. W. Klein
Prof. dr. A. F. Manning
Drs. R. L. Schuursma
Drs. P. R. A. van Iddekinge

BUREAUREDACTIE

John Bakkenhoven
Jac Constant
Rutger Dinger
Babs Israëls
Aafje Leenstra
Cees van der Ploeg

FOTO-RESEARCH

Frans Kurtz
Hans Bredewold

CARTOGRAFISCHE RESEARCH

Gerard Guns

ILLUSTRATIES

Theo Barten
Olyslager Organisation N.V.
Richards Studio
Martin Swarts

VORMGEVING

Henk Pen
Louis Woldberg
Kees van Bakergem
Vant ten Brink

TECHNIEK

zetwerk: Nederlandse Boekdruk Industrie N.V., 's-Hertogenbosch
druk: Smeets Drukkerijen N.V., Weert

SOLDATEN IN OVERALL

ECONOMIE IN DE STRIJD
MEER WOORDEN DAN DADEN
SPEER ALS SCHILD
VERGISSEN IS MENSELIJK
VERLIES DOOR WINST
ARSENAAL VAN DE DEMOCRATIE
HAMERS EN SIKKELS
GEEN KANONNEN GEEN BOTER

52

Mankracht en strategie waren gedurende vele eeuwen de voornaamste factoren die de afloop van een militaire strijd bepaalden. Maar met de ontwikkeling van de techniek veranderde dat. Niet meer het land dat de meeste en de best geoefende soldaten op de been wist te brengen zou de oorlog winnen, maar het land dat het meeste en het modernste materieel in de strijd kon werpen en beschikte over de grootste voorraden en hulpbronnen. De militaire successen werden steeds meer afhankelijk van de economische prestatie die de betrokken landen konden leveren.

'Give us the tools, and we'll finish the job', riep Churchill in 1940 uit. Niet: geef ons de mankracht, maar geef ons het materieel. Het begrip 'totale oorlog' houdt niet alleen totale, niets en niemand ontziende, vernietiging in, maar ook en wellicht in de eerste plaats een totale inschakeling van het hele economische potentieel van een land ten dienste van de oorlogvoering.

Die volledige inschakeling vond overigens pas in een laat stadium plaats. Vanzelfsprekend, Duitsland, Japan en Italië bereidden zich al jaren voor de oorlog voor op de krijg die zij zouden ontketen. Doch daarvoor werd voorlopig maar een deel van de economie ingeschakeld. Engeland, de USA en de USSR namen nog aanzienlijk later de economische oorlogsvoorbereiding systematisch en op grote schaal ter hand. Pas toen de oorlog al enkele jaren woedde, in de periode tussen zomer '41 en zomer '42, werd in alle genoemde landen de totale mobilisatie van de economie tot stand gebracht.

Duitsland, Italië en Japan hadden daarbij het meest te lijden van hun geïsoleerde positie ten opzichte van voor de oorlogsindustrie onontbeerlijke grondstoffen. Italië, dat altijd economisch bijzonder kwetsbaar en voor voedingsmiddelen en grondstoffen in hoge mate afhankelijk van het buitenland was geweest, stortte het eerst ineen: de militaire ontwikkelingen in de zomer van 1943 gaven aan de Italiaanse economie nog slechts de genadeslag. In Duitsland en Japan duurde het daarna nog meer dan een jaar voor vooral het gebrek aan grondstoffen deze landen noodlottig werd.

Ook Engeland was toen evenwel al lang aan het einde van zijn economische krachten: gebrek aan arbeidskrachten speelde daar de voornaamste rol. De Sowjetunie had, na de vernietigende slagen van 1941, binnen een jaar zijn wapenproductie weer kunnen opbouwen tot een peil dat zelfs boven dat van voor de oorlog lag. Slechts de Verenigde Staten konden er op bogen aan het eind van de oorlog in economisch opzicht in een betere situatie te verkeren dan voor de oorlog.

A.H.P.

ECONOMIE IN DE STRUD

PROF. DR. P. W. KLEIN

De totale oorlog met zijn massale inzet van economische hulpbronnen is een verschijnsel van betrekkelijk jonge datum, dat eerst zijn intrede kon doen, nadat de beschaving de drempel naar het industriële tijdvak had overschreden. Voordien liet de gebrekkige produktietechniek niet toe dat de oorlogvoerende partijen hun hele volkshuishouding mobiliseerden. Oorlog was een zaak van militairen en de burgers die eventueel bij het gewapend geweld werden betrokken, vervulden de rol van slachtoffer, maar niet die van economisch 'thuisfront', dat zorgde voor de voortbrenging van oorlogsbenodigdheden. De overheid voorzag in haar oorlogsbehoefte door het verrichten van aankopen binnen het kader van het normale marktverkeer. De middelen daartoe verschaften zij zich door belastingheffing, gelduitgifte en het aangaan van leningen. Een verder reikend staatsingrijpen in het economische leven vond op zijn hoogst plaats met het doel de toevoer van contrabande naar de vijand te beletten.

Maar al tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de strijd het karakter aan van een langdurige uitputtingsslag tussen twee grote economische machtsblokken, die daarbij hun gehele produktiepotentieel in dienst van de oorlogvoering stelden. Onder leiding van de centrale overheid veranderde daarmee de organisatie van de volkshuishouding. Consumptie zowel als produktie werden onderworpen aan overheidsingrijpen teneinde het militaire apparaat te voorzien van een enorme vernietigende kracht. Ongekende verliezen vloeiden hieruit voort. Daarmee was het voorbeeld gegeven voor wat zich later op nog grotere schaal zou herhalen. De in vaste prijzen uitgedrukte kosten van de Eerste Wereldoorlog — uitgaven en schade — beliepen naar schatting ruim zeshonderd miljard dollar; die van de Tweede Wereldoorlog tenminste zevenmaal zoveel. Tussen 1914 en 1918 vielen zesendertig miljoen doden en gewonden; tussen 1939 en 1945 naar schatting zesenvijftig miljoen.

Toch zag het er aanvankelijk niet naar uit dat de Tweede Wereldoorlog een nog gruwelijker verloop zou krijgen dan de eerste. Tijdens de *Sitzkrieg* tot mei 1940 bleef het tamelijk rustig en tijdens de *Blitzkrieg* in de daaropvolgende weken vielen relatief weinig slachtoffers, terwijl ook de materiële schade beperkt bleef. De oorlogsuitgaven namen toen ook nog niet zulk een groot deel van de nationale middelen van de strijdende partijen in beslag. De werkelijke inspanning op economisch terrein lag nog in het verschiet. Het leeuwendeel van de wereld-economie zou trouwens pas in 1941 rechtstreeks bij de

		Nationaal inkomen in miljoen dollars; prijzen 1925-1934	Procentueel aandeel in de industriële wereld- produktie	Bevolking (miljoen)
GEALLIEERDEN	Verenigde Staten	66.203	32,2	132
	Groot-Brittannië	21.854	9,2	46
	Sowjetunie	17.230	18,5	170
	Totaal	105.287	59,9	348
ASMOGENDHEDEN	Duitsland	17.850	10,7	79
	Italië	5.320	2,7	43
	Japan	8.171	3,5	73
	Totaal	31.341	16,9	195

Uit dit overzicht blijkt dat de geallieerden een duidelijke economische voorsprong hadden.

oorlog betrokken worden, omdat eerst toen de Sowjetunie, de Verenigde Staten en Japan in de strijd werden gemengd. Tijdens de daaropvolgende *Vernichtungskrieg* stonden evenals in 1914—1918 twee grote economische blokken tegenover elkaar. Hieruit vloeide een drietal gevolgen voort.

In de eerste plaats volgde de algehele mobilisatie van mankracht en economische middelen van ieder der strijdende partijen. Dit vereiste een grotere mate van overheidsingrijpen en planning dan ooit. Distributie van consumptiegoederen deed overal zijn intrede. Allerlei vetten bijvoorbeeld werden in verband met de grote vraag naar explosieven zo schaars, dat op een gegeven moment de Britse mijnwerkers het moesten zien te stellen met één klein stukje zeep per maand. Met allerlei middelen probeerde de overheid de produktie te richten op oorlogsdoeleinden. Via overheidsvoorschriften werden mankracht en grondstoffen verdeeld over daarvoor in aanmerking komende sectoren. Subsidies en prijs- en belastingmaatregelen stuwden de produktie in de gewenste richting. Zelf verrichtte de overheid omvangrijke investeringen om geheel nieuwe bedrijven uit de grond te stampen. En tenslotte werden aard en omvang van de voortbrenging bepaald door rechtstreekse voorschriften omtrent kwantiteit en kwaliteit.

In de tweede plaats schakelden de strijdende partijen ook andere landen bij hun economische oorlogvoering in. De Asmogendheden

gingen over tot financiële en economische uitbuiting van door hen bezette gebieden. Deze werden gedwongen grondstoffen en arbeidskrachten te leveren op voor de bezetter voordelige voorwaarden. Het bedrijfsleven in de bezette gebieden werd verplicht voor de Aslegers te produceren. Later kwam daar ook in een soort wanhoopspoging de roof van machines, fabrieksuitrustingen en transportinstallaties bij. In het kamp der geallieerden, die in toenemende mate de wereldzeeën beheersten, waren het vooral de Verenigde Staten die ruimschoots economische steun gaven aan hun bondgenoten. Bovendien verhoogden de geallieerden hun invoer; alleen al in de Verenigde Staten steeg de invoer tijdens de oorlog met niet minder dan tachtig procent.

Tenslotte werd het gemobiliseerde economische potentieel aangewend ter vernietiging van de produktiecapaciteit van de tegenstander. Daarbij werd vooral gebruik gemaakt van massale luchtbombardementen. Deze hadden overigens vaak betrekking op zuiver militaire objecten, terwijl ook terreurbombardementen werden uitgevoerd. De aanvalsdoeleinden van economische aard wisselden daarbij al naar gelang van de eisen van de militaire situatie. Aanvankelijk moesten vooral Duitse onderzeebootbases en vliegtuigfabrieken het ontgelden. Deze lagen immers ten grondslag aan de bedreiging van de scheepvaartverbindingen tussen de Verenigde Staten en hun bondgenoten. Daarna kwam de olie-industrie aan de beurt. Als gevolg daarvan daalde de Duitse produktie van vliegtuigbenzine tussen april en september 1944 van 175.000 ton tot 5000 ton per maand. De voorbereiding van de invasie in Frankrijk luidde de aanval op het weg- en railverkeer in, die verwoed tot het einde van de oorlog werd voortgezet. De Duitsers konden nog in augustus 1944 wekelijks 900.000 geladen goederenwagens inzetten; in maart 1945 was dit aantal tot 214.000 gedaald. Het vervoer van steenkool kwam tot stilstand. Troepenbewegingen vonden slechts met grote vertragingen plaats.

Nadat de Amerikanen in juni 1945 met de verovering van Okinawa een bruikbare basis voor luchtaanvallen op de hoofdeilanden van Japan hadden verkregen, werd ook de Japanse produktiecapaciteit ernstig bedreigd. Toch bleef deze in hoofdzaak voor vernietiging gespaard. Niet alleen door hun militaire tactiek en strategie te velde, maar evenzeer door het opvoeren van hun produktiepotentieel en door het vernietigen van de economie van hun vijanden, zijn de geallieerden erin geslaagd de oorlog te winnen.

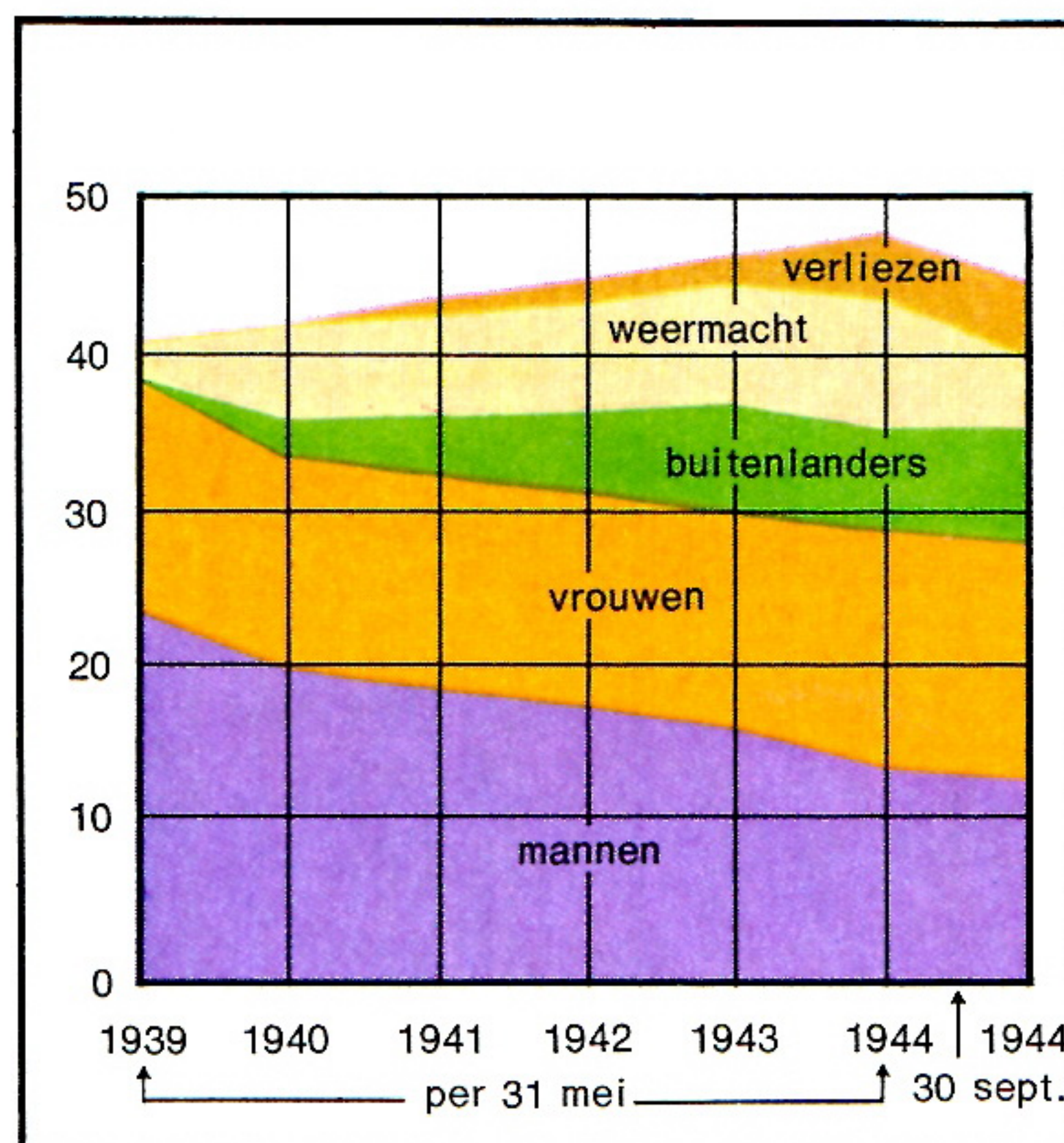
ORLOGSVORBEREIDING BIJ DE EUROPESE ASMOGENDHEDEN

MEER WOORDEN DAN DADEN

DRS. G. J. MEIJER

Duitsland behoort tot de landen die het zwaarst werden getroffen door de wereldcrisis van de jaren dertig. De economische toestand waarmee de nazi's werden geconfronteerd, toen ze in 1933 aan de macht kwamen, was weliswaar iets beter dan in 1932, maar er waren toch nog ruim vijf miljoen werklozen en de betalingsbalans zag er nog somber uit.

Wat konden de nazi's hiertegenover stellen? Hitler zelf had er al duidelijke gedachten over. Nog maar vier dagen na zijn machtsovername hield hij een toespraak tot de legerleiding waarin hij verklaarde dat de economische crisis in Duitsland alleen op te lossen was door het verwerven van meer *Lebensraum*. Er moesten nieuwe afzetgebieden worden gevonden of, wat nog beter was, gebieden in het oosten veroverd worden. In ieder geval kon de bestaande malaise alleen door een oorlog worden overwonnen. Met zulke ideeën kwam Hitler nog vaker aan dragen, maar het was duidelijk dat dit slechts toekomstmuziek en beslist geen oplossing voor het ogenblik kon zijn. In de praktijk kon de economische politiek van de nazi's niet zo sterk afwijken van het tevoren door Von Papen en Von Schleicher gevoerde beleid. Brüning's weinig succesvolle bezuinigings- en aanpassingspolitiek was door hen verlaten. Niet omdat deze in strijd was met de inzichten van de moderne economie, maar omdat ze politiek niet haalbaar is geweest. Daarnaast waren Von Papen en Von Schleicher met een actief herstelprogramma begonnen dat onder meer grote bedragen beschikbaar stelde voor het uitvoeren van openbare werken. Deze lijn werd nu doorgetrokken. De aanleg van de *Autobahnen* paste bijvoorbeeld in dit schema en was bovendien in overeenstemming met Hitlers militaire denkbeelden. Zeer velen vonden hierdoor direct of indirect werk. Maar tot een echt vierjarenplan 'tot redding van de Duitse arbeiders door een machtige aanval op de werkloosheid', zoals Hitler nog in het voorjaar van 1933 had beloofd, kwam het feitelijk niet. Het zogenaamde plan bleef in de praktijk beperkt tot een onsystematische en incidentele wetgeving. Ook in de strijd tegen de chronische betalingsbalansmoeilijkheden ging men aanvankelijk op de oude voet voort. Een devaluatie, een vermindering van de koopkracht van het geld dus, had men in Duitsland niet aangedurfd. Daar leefde bij het grote publiek immers nog steeds de bittere herinnering aan de wilde inflatie uit het begin van de jaren twintig, toen de waarde van de mark het nulpunt naderde. Maar het uitblijven van een devaluatie verergerde de problemen. Devaluaties en de invoerbeperkingen elders en de toe-

Balans van de arbeidskrachten in Duitsland van 1939 tot 1944, uitgedrukt in miljoenen.

nemende concurrentie van het buitenland maakten het aan de ene kant steeds moeilijker de export op peil te houden. Aan de andere kant kampte men daardoor met een tekort aan buitenlandse valuta, nodig voor het betalen van de invoer van essentiële goederen als levensmiddelen en grondstoffen. Daarom was men in 1931 en 1932 ook al gedwongen geweest zijn toevlucht te nemen tot deviezenbeheersing en andere invoerbeperkingen om althans de algehele ineenstorting van de economie te voorkomen. Ook hier zagen de nazi's geen andere weg. Maar tijdens hun bewind werd het probleem groter. Zelfs zonder de herbewapening, die in het begin zeker geen grote vormen aannam, leidde de toenemende werkgelegenheid tot een stijgende vraag naar invoerprodukten. In de eerste plaats eiste de toegenomen produktie meer grondstoffen. Daarbij kwam dat met het afnemen van de werkloosheid de totale loonsom steeg, waardoor ook de consumptie en daardoor tevens de invoer toenam. Loonbeheersing kon dit niet voorkomen, omdat het ging om het verschil tussen wat een werkloze aan steun en een niet meer werkloze aan loon ontving. In 1934 was de handelsbalans dan ook passief: er dreigde een acuut tekort aan buitenlandse valuta. Als antwoord op deze moeilijkheden kwam Schacht met zijn 'Nieuwe Plan'. Schacht had al tijdens de republiek van Weimar een rol gespeeld, toen na de inflatie van 1923 de mark weer gestabiliseerd moest worden. Hij had er een goede naam aan overgehouden. Na-

dat Hitler aan de macht was gekomen, werd Schacht niet alleen directeur van de Rijksbank, een functie die hij ook al tot 1930 had vervuld, maar — in 1934 — ook nog minister van economische zaken. Het algemene doel van het Nieuwe Plan was de invoer te beperken binnen de grenzen van het mogelijke. Niet noodzakelijke (dat wil zeggen: voor de uitvoering van het nazi-programma niet noodzakelijke) invoer werd door strenge controlemaatregelen tegengegaan.

Dit was een duidelijke beperking voor de importeurs die sedert 1931 quota's buitenlandse betaalmiddelen hadden ontvangen, gebaseerd op de omvang van hun vroegere transacties. In het kader van het Nieuwe Plan moeten ook de bilaterale handelsovereenkomsten worden gezien die werden gesloten met een groot aantal landen in Zuid-Amerika en Zuidoost-Europa. In deze gevallen ging het erom goederen te betrekken uit die landen die Duitse produkten als betaling aanvaardden. Uit militair oogpunt hadden de verdragen met de Zuidoosteuropese staten nog het voordeel dat Duitsland minder kwetsbaar zou zijn als het in geval van oorlog tot een blokkade zou komen. Ook drong Schacht aan op het produceren van invoervervangende goederen. Ook dit had, naast het economische, duidelijk een militair aspect. Het zou immers niet alleen een verlichting van de handelsbalans betekenen, maar Duitsland ook in militair opzicht minder afhankelijk maken van het buitenland. Als voorbeeld van dit laatste kan hier de benzine-overeenkomst tussen het Rijk en de I. G. Farben worden genoemd. Onder garantie van het Rijk ging de I. G. Farben ertoe over synthetische benzine te produceren. In het verlengde hiervan lag de oprichting in 1934 van de *Braunkohle-Benzin A. G.*, de *Brabag*. Ondanks de tegenwerking van de ondernemers dreef Schacht zeer snel door dat in het Middenduitse bruinkoolgebied twee fabrieken werden gebouwd voor de produktie van synthetische benzine.

Het is duidelijk dat deze economische politiek, die inderdaad kon bijdragen tot een oplossing van de economische problemen, gemakkelijk in dienst gesteld kon worden — en ook in dienst gesteld is — van de herbewapening en van Hitlers oorlogsplannen. De vraag was alleen hoe ver men met deze politiek kon gaan. In 1935 werd Schacht door Hitler benoemd tot algemeen gevolmachtigde voor de oorlogseconomie. Enige weken hiervoor had Schacht in een memorandum aan Hitler verklaard dat de uitvoering van het bewapeningsplan in korte tijd

en in volle omvang het voornaamste probleem was van de Duitse politiek en dat alle andere plannen hieraan ondergeschikt moesten worden gemaakt. Maar in werkelijkheid liep hij minder hard van stapel. Toen bijvoorbeeld in het voorjaar van 1936 het ministerie van oorlog eiste dat de invoer van een aantal strategisch belangrijke goederen moest worden verdubbeld, schreef Schacht aan minister Blomberg dat dit niet mogelijk was. Als er op dat moment een sterke bewapening werd verlangd, zo stelde hij, was het zijn plicht te wijzen op de economische grenzen die aan die politiek gesteld waren. Ook met de minister van landbouw, Darré, kreeg Schacht moeilijkheden. Darré had meer deviezen geëist om zo de voedselvoorziening

stoffen te verzekeren. Daarom moest, parallel aan de militaire en politieke, ook de economische mobilisatie van het Duitse volk worden doorgevoerd. Duitsland moest zelf produceren wat het zelf produceren kon, zoals synthetische benzine en rubber, die beide van essentieel belang waren voor de gemechaniseerde oorlogvoering. Het vraagstuk van de kosten mocht geen rol spelen. Verder moest de ertswinning en de ijzerwinning worden vergroot. Hiertoe moest een vierjarenplan worden opgesteld met als doelstelling:

I. Die deutsche Armee muss in 4 Jahren einsatzfähig sein.

II. Die deutsche Wirtschaft muss in 4 Jahren kriegsfähig sein.

Rechtsboven: generaal-veldmaarschalk Hermann Goering opende op 14 mei 1938 persoonlijk de naar hem genoemde werken bij Linz.

Rechtsmidden: de president van de Rijksbank, Hjalmar Schacht, verklaart tijdens een persconferentie op 30 september 1936 dat de mark niet gedevalueerd zal worden.

Rechtsonder: een beeld van de op 4 juni 1936 gehouden 'Reichshandwerkertag'. Dr. Ley en W. G. Schmidt inspecteren de arbeiders.

Hieronder: de feestelijke opening van een pas gereedgekomen stuk van de 'Autobahn'. Ze werd door Hermann Goering verricht.

veilig te stellen. Dit laatste was voor het nazi-regime altijd een teer punt, omdat een eventuele verlaging van de levensstandaard zijn populariteit zou kunnen ondermijnen. Als gevolg van deze moeilijkheden werden Schachts bevoegdheden beperkt door Hitler, die daarbij vooral werd gesteund door Goering. Toen Hitler daarna, in augustus 1936, met een memorandum kwam dat de conceptie bevatte van het tweede vierjarenplan, weerklonk ook daarin het oude refrein: vóór de definitieve oplossing van het economische vraagstuk (dat wil zeggen: de vergroting van het *Lebensraum*) tot stand kon worden gebracht, moesten een aantal tijdelijke maatregelen worden genomen om de noodzakelijke invoer van levensmiddelen en grond-

In oktober werd Goering belast met de leiding van de uitvoering van het plan. Met dit plan werd het streven naar autarkie (economische onafhankelijkheid) sterker. Hitler had autarkie al vaker genoemd als een opgave voor de nationaal-socialistische politiek. Autarkie werd in overeenstemming geacht met de Duitse eer en de Duitse soevereiniteit. Hoewel ook Schacht wel in deze richting dacht, heeft hij, als econoom en financieel deskundige, toch steeds aan de factor rentabiliteit een voorname betekenis toebedacht.

In de economische politiek die de nazi's voerden, kwam de oorlogsvoorbereiding steeds sterker op de voorgrond te staan. Maar van een werkelijk planmatige en systematische opbouw

van de economie onder leiding van de staat, zoals dat bijvoorbeeld het geval was met de Russische planeconomie, was allerm minst sprake. In hoofdzaak bleef men vasthouden aan de kapitalistische economie, waarin vooral de grote ondernemers een belangrijke rol bleven spelen. Allerlei maatregelen zijn dan ook in uitvoering genomen met de medewerking van de grootindustrie, onder andere I. G. Farben, waarvan een der directeurs, Krauch, gevolmachtigde werd voor de chemische productie. Hitler, het leger en de grootindustrie hadden sedert lang gezamenlijke belangen, die tot verregaande samenwerking in het voordeel van allen konden leiden. Dat Hitler daarbij — niet voor het eerst — de oude idealen zoals die aan-

vankelijk belichaamd waren in de beelden afkeer van 'het grootkapitaal', aan zijn militaire laars lapte, is begrijpelijk. Hij had de grootindustrie, waarvan de machtspositie nog vergroot werd door de voortgaande kartelvorming, te zeer nodig voor zijn verdere plannen. Het vierjarenplan kwam erop neer dat voor bepaalde sectoren produktieschema's werden opgesteld waaraan prioriteit werd gegeven. De moeilijkheden bij de uitvoering waren echter zo groot, dat men de afsluitingsdatum tot 1942 moest verschuiven. Al had het nationaal-socialistische Duitsland zich dan ook sedert jaren op oorlogvoeren voorbereid, op een totale oorlog van lange duur had het in het geheel niet gerekend.

DE OORLOGSECONOMIE
VAN DUITSLAND

SPEER ALS SCHILD

DRS. G. J. MEIJER

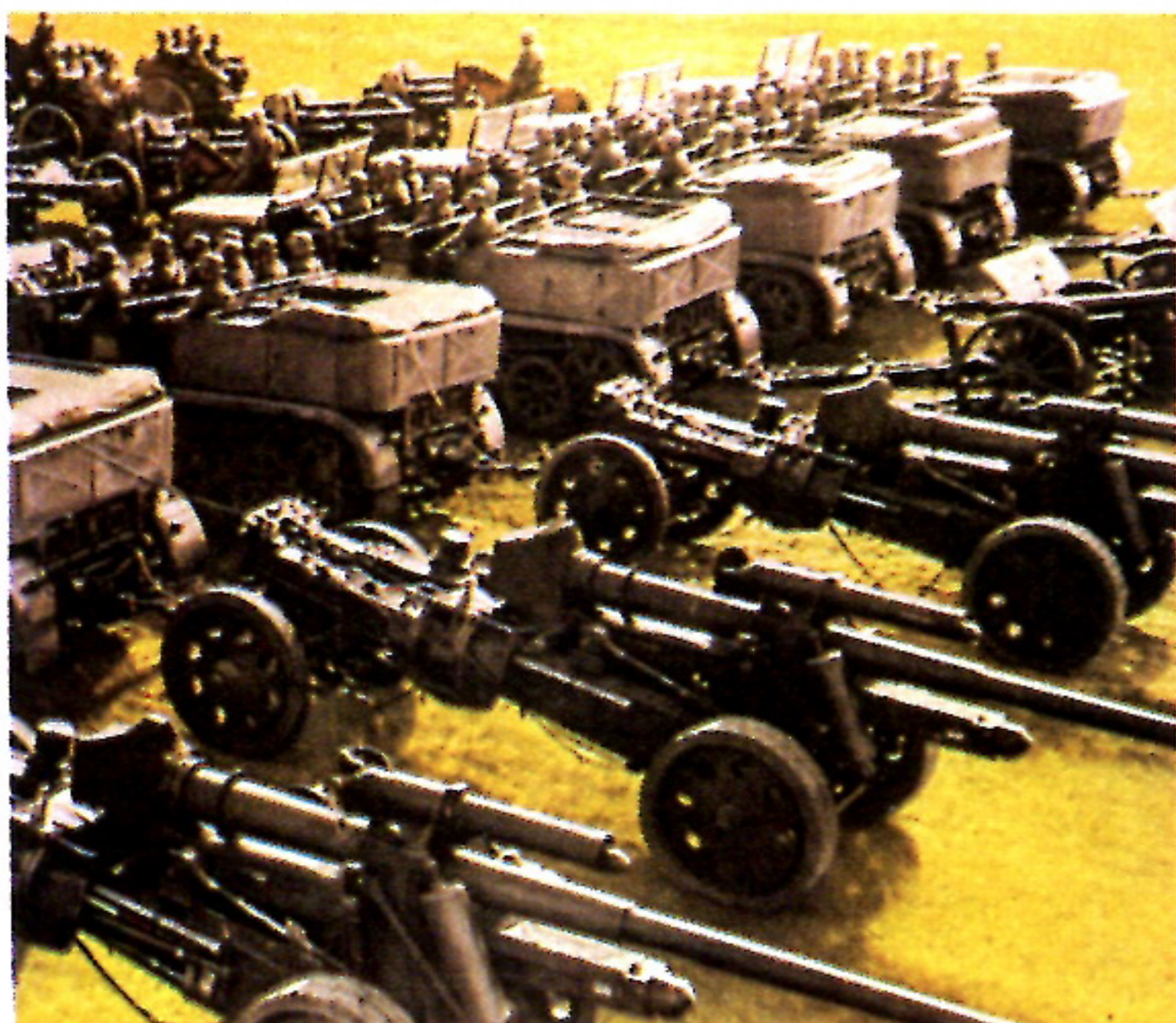
Op 22 augustus 1939 richtte Hitler zich tot zijn opperbevelhebbers. Onder het aanroepen van Goering als getuige verklaarde hij dat de economische toestand zodanig was, dat men het nog maar een paar jaar zou kunnen volhouden en hij concludeerde dat er geen andere mogelijkheid overbleef dan over te gaan tot handelend optreden.

Kort daarop brak de Tweede Wereldoorlog uit. Hitler hoopte de voorsprong die hij had, uit te buiten voordat het in Duitsland economisch vastliep en voordat de tegenstander zich voldoende kon bewapenen. Dit hield echter niet in dat Duitsland in september 1939 klaar was voor een grote oorlog. Autarkie was nog steeds niet bereikt en de produktie van synthetische

stoffen, zoals benzine en rubber, was nog onvoldoende op gang gekomen. De aangelegde voorraden van vitale goederen, onder andere van metalen, konden de behoeften maar voor korte tijd dekken. Voor broodgraan was men nog steeds afhankelijk van het buitenland. Ondanks de overdreven voorstellingen die men zich in het buitenland maakte van de Duitse oorlogseconomie, liep het daarmee niet zo goed. Natuurlijk waren er wel andere oplossingen mogelijk geweest dan een oorlog om de economische spanningen, die er inderdaad wel waren te verminderen. Zo had men het tempo van de bewapening kunnen vertragen. Maar daar wilde Hitler niet van horen, omdat dit zijn plannen in de war zou sturen. Een andere oplossing,

waar Schacht indertijd ook al op had aangedrongen, zou een beperking van de consumptie geweest zijn. Hiertegen hadden Hitler en zijn partij zich echter steeds fel verzet. De gowleiders hadden er bij herhaling op gewezen dat de populariteit van het regime in hoge mate afhing van het behoud van de betrekkelijk hoge levensstandaard. In de praktijk van het economische leven was dan ook niet veel terechtgekomen van Goerings brallende leus 'Liever kanonnen dan boter'. Een versnelde bewapening ten koste van de consumptie kon eigenlijk pas in de oorlog doorgevoerd worden en zelfs toen ging dit nog met veel moeilijkheden gepaard. Speer wijst er in zijn *'Erinnerungen'* op hoe hij reeds in het begin van de oorlog bij Hitler aan-

geprepareerd, maar hij had daarbij steeds optimistisch gedacht aan kleine, lokale *Blitzkriege*. Pas laat, en toen nog met tegenzin, aanvaardde hij de noodzaak van de totale oorlog. Tegen deze achtergrond moet ook de aanvankelijk geringe economische inspanning worden beoordeeld die Duitsland zich getroostte. Zo wees de minister van economische zaken, Walter Funk, er na de veldtocht tegen Polen op dat het economische leven in Duitsland niet in die vergaande mate gewijzigd hoefde te worden als in het mobilisatieplan was voorzien. Een aantal maatregelen ad hoc was voldoende geweest. Voortdurend dacht men aan een oorlogseconomie die zo weinig mogelijk afweek van de vredeseconomie. Zelfs toen Hitlers voorspelling ten

nog maar een vijfde deel van wat later onder Speers leiding geproduceerd zou worden. In september 1940 gaf Hitler alweer bevel de productie van munitie te verminderen en die van bepaalde luxegoederen te verhogen. Het vierde kwartaal van 1940 vertoont dan ook weer een aanzienlijke daling van de oorlogsproductie, inclusief de vliegtuigproductie. En dat terwijl de slag om Engeland nog aan de gang was. Pas in januari 1941 nam de oorlogsproductie weer toe. Dit stond in verband met de beraamde aanval op de Sowjetunie. Maar zelfs toen was de toeneming van de productie nog gering, omdat ook de oorlog tegen Rusland gedacht was als een *Blitzkrieg*. Maar Hitler had de Russen onderschat. Het getuigde van grenzeloos optimis-

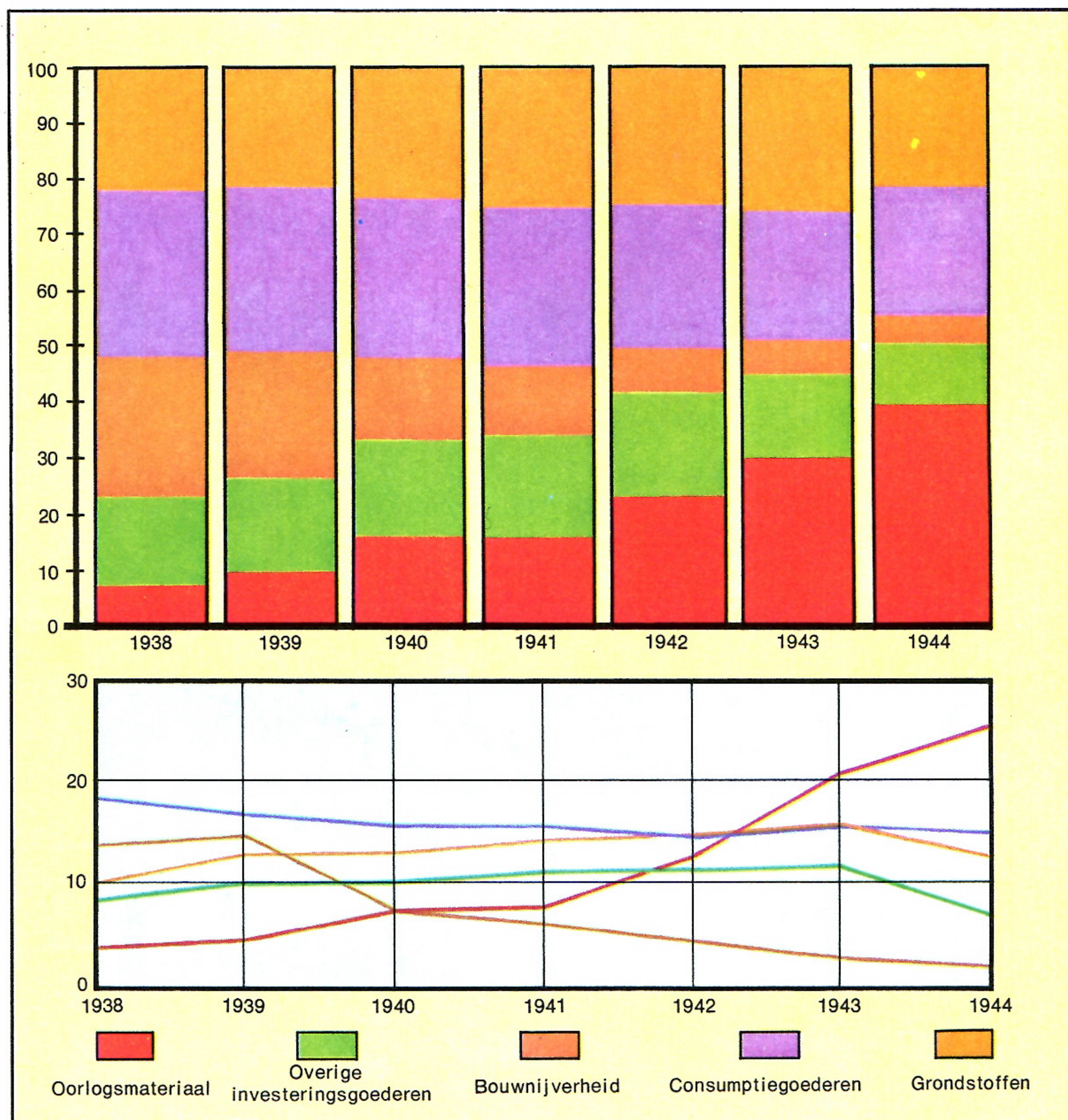
Hierboven: nieuwe jachtvliegtuigen staan gereed op het fabrieksvliegveld. Op de achtergrond de Junkers die gebruikt werden om reserveonderdelen naar het front te vliegen.

Geheel boven: dank zij de geweldige toeneming van de produktiviteit kon de veldartillerie weer beschikken over voldoende materieel.

Links: ook in de door de Duitsers bezette gebieden werd alles ingeschakeld. Men voorzag de treinwagons van reclameleuzen.

Rechts: Duitslands industriële produktie, uitgedrukt in miljarden 'Reichsmark'.

drong op uitbreiding van de oorlogsproductie ten koste van de bouw van openbare en partijgebouwen, maar dat Hitler dit afwees uit vrees voor verlies aan populariteit. Zowel uit de wijze van uitvoering van het vierjarenplan vóór de oorlog als uit de aanpak van de oorlogsproductie in de eerste jaren van de oorlog blijkt steeds weer dat men niet de gehele economie absoluut ondergeschikt had gemaakt aan de oorlog, zoals Hitler bij de invoering van het vierjarenplan in 1936 had geëist. Uit deze gang van zaken mag men echter niet de conclusie trekken dat Hitler zich niet op een oorlog voorbereidde en dat de voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog misschien een verhaal is zonder schurken. Hitler had zich wel degelijk op een oorlog

aanzien van de Engelse en Franse houding niet uitkwam en deze landen hun verplichtingen toch nakwamen, kwam het nog niet tot een algehele mobilisatie van de Duitse economie. De oorlog tegen Denemarken, Noorwegen, Nederland, België en Frankrijk verliep nog volgens het *Blitzkrieg*-patroon. Van het vierde kwartaal van 1939 tot en met het derde kwartaal van 1940 (dus na de overgave van Frankrijk) nam de wapenproductie met 20% toe, de productie van munitie met 60%, die van tanks met 150% en die van vliegtuigen met 100%. De gehele oorlogsproductie kwam hiermee 50 à 60% boven het niveau van 1939. Maar toch was dit nog geen 10% van de totale industriële produktie. De productie van vliegtuigen en tanks bedroeg

me dat hij twee maanden na het begin van de Russische veldtocht bevel gaf de productie van wapens, munitie en vliegtuigen opnieuw te beperken. De totale oorlogsproductie was in 1941 dan ook nauwelijks groter dan in 1940. Het was daarom ook geen wonder dat in de winter van 1941, toen de aanval in het oosten was vastgelopen en de verliezen voor het eerst de lopende produktie overtroffen, de moeilijkheden onmiddellijk zeer groot werden. Vooral het tekort aan munitie was zeer nijpend. De verliezen in Rusland en de deelname van de Verenigde Staten aan de oorlog brachten eindelijk de ommekeer.

Hitler was intussen namelijk tot de overtuiging gekomen dat de *Blitzkrieg* was mislukt en

dat de oorlogsinspanning onvoldoende was geweest. Hiermee hing een andere belangrijke beslissing samen. Tot dit tijdstip had de hoogste leiding voor de produktie voor het leger in handen gelegen van dit leger zelf. Vooral generaal Thomas, het hoofd van de economische afdeling van het leger, had hierbij een belangrijke rol gespeeld. Maar deze organisatie was te nauw verbonden met het idee van de *Blitzkrieg*. Daarom besloot Hitler nu grotere volmachten te geven aan het burgerlijk ministerie van wapening en munitie, dat onder leiding stond van Todt. Fritz Todt was in 1933 door Hitler belast met de zorg voor het Duitse wegnnet en onder zijn leiding werd een begin gemaakt met de bouw van de grote Duitse *Autobahnen*.

worden nagestreefd, zou produktieverhogend werken, terwijl bovendien de controle eenvoudiger zou zijn. Toen Todt in 1942 bij een vliegtuigongeluk om het leven kwam, werd Albert Speer benoemd tot zijn opvolger. Dit was zeer tegen de zin van Goering, die zelf de functies van Todt erbij had willen hebben. Speer slaagde erin de volmachten van zijn ministerie nog aanzienlijk te vergroten en voor het eerst was er nu enigermate sprake van centrale leiding en beheersing van de oorlogseconomie. Speer, een persoonlijke vriend van Hitler en later zijn architect (de *Führer* had hem opdracht gegeven voor de bouw van de Rijkskanselarij), had zich reeds zeer verdienstelijk gemaakt voor de oorlogsindustrie. Met zijn grote volmachten zou

die nu langzamerhand werd verminderd. Ploegenarbeid was bijvoorbeeld nog steeds tot een minimum beperkt. In 1942 werkte nog 90% van de bewapeningsindustrie in één ploeg. In de derde plaats, en dat was het belangrijkste, kwam de Duitse economie nu pas, alhoewel slechts geleidelijk, onder centrale leiding. In april besloot Hitler namelijk tot de oprichting van een plancommissie, de *Zentrale Planung*. De belangrijkste taak van deze commissie, die onder leiding stond van Speer, was de verdeling van de grondstoffen. Dit was van des te meer belang, omdat de grondstoffenvoorziening altijd een kwetsbaar punt was geweest, al hadden de inschakeling van de bezette gebieden, de oorlogsbuit en de toenemende binnenlandse produktie

Fotoarchief Spaarnestad

Toen hij in 1938 opdracht kreeg voor de bouw van de *Westwall*, zette hij de *Organisation Todt* op, die langzamerhand uitgroeide tot een op militaire leest geschoeid geheel van bouw bureaus, particuliere bedrijven, verplicht tewerkgestelden en arbeiders. Nadat Todt erin was geslaagd het koperverbruik in de munitie-industrie aanzienlijk te beperken, werd hij in maart 1940 minister voor wapening en munitie. Van meet af aan probeerde hij de bureaucratische rompslomp te verminderen en de bewapeningsindustrie rationeler te organiseren. Hij was ook van mening dat het noodzakelijk was de produktie van bepaalde militaire goederen te concentreren in een beperkt aantal grote bedrijven. Deze oplossing, die later ook door Speer zou

Speer (rechts) aan het oostfront. Hij had de gewoonte naar het front te gaan om daar de organisatie van de Duitse oorlogsindustrie te toetsen aan de praktijk te velde.

hij tot grote dingen in staat zijn. Als het indexcijfer voor de totale oorlogsproduktie in januari/februari 1942 wordt gesteld op 100, dan bedroeg dit cijfer een half jaar nadien 153, in juli 1943 229, terwijl het in juli 1944 was gestegen tot 322.

De belangrijkste oorzaken van deze groei zijn drieërlei. In de eerste plaats speelde de grote bekwaamheid van Speer een grote rol. In de tweede plaats bestond er in de Duitse industrie omstreeks 1942 nog steeds een grote leegloop,

wel enige verlichting gebracht. Het duurde echter nog tot 1943, voordat Speer ook de leiding kreeg van de gehele civiele produktie en van de wapening van de marine. Pas in 1944, na de grote geallieerde bombardementen op de Duitse vliegtuigfabrieken, kreeg Speer het beheer over de vliegtuigproduktie. Zijn aanpak bracht aanzienlijke verbeteringen. Aanvankelijk werden de orders van het leger geplaatst zonder rekening te houden met de capaciteit van de verschillende fabrieken. Nu werden de orders centraal verzameld en zodanig gedistribueerd, dat tijdige levering verzekerd was. De produktie werd nu ook nauwkeurig gevolgd; er werden uitvoerige statistieken aangelegd en waar dit mogelijk was drong Speer aan op standaardi-

satie, specialisatie van machines en het invoeren van de lopende-bandsystemen die de geallieerden al sinds het begin van de oorlog toepasten. Deze technieken maakten het ook mogelijk minder geschoolde en meer ongeschoolde arbeidskrachten in te schakelen, zoals buitenlanders en krijgsgevangenen. Het aantal van deze ongeschoolden die in de Duitse industrie werkzaam waren, steeg van een miljoen in 1941 tot meer dan drie miljoen in 1944. Het totaal aan arbeidskrachten die in de gehele Duitse economie werkzaam waren, steeg in diezelfde periode van drie jaar van drie miljoen tot meer dan zeven miljoen.

Het is Speer tot zijn spijt niet gelukt de leiding van de arbeidsinzet aan zich te trekken. Hier was duidelijk de invloed merkbaar van de partij en vooral van de gowleiders. De partij had zich steeds verzet tegen de inschakeling van vrouwen in de oorlogsindustrie daarmee trouw blijvend aan de partijdoctrine dat de vrouw in haar huis hoorde. Vergeleken met de geallieerde landen, werkten dan ook zeer weinig Duitse vrouwen in de fabrieken. Ook de gowleiders hadden grote bezwaren tegen de inzet van arbeiders uit hun territorium in andere delen van

Duitsland. Onder druk van Hitler werd de gowleider van Thüringen, Sauckel, benoemd tot algemeen gevolmachtigde voor de arbeidsinzet. De samenwerking tussen hem en Speer liet voor de rest van de oorlog veel te wensen over. Een andere arbeidsreserve die nauwelijks werd gebruikt, was de verlenging van de arbeidstijd. De gemiddelde wekelijkse arbeidstijd in de industrie was in 1939 47,8 uur en in maart 1943 49,1 uur. Meer succes had Speer bij het leger, dat ermee instemde dat bepaalde geschoolde arbeiders uit de militaire dienst werden ontslagen teneinde als arbeidskracht te worden ingeschakeld bij de productie in voor de krijgsmacht belangrijke bedrijven. Het zou na dit alles echter onjuist zijn de uit-

eindelijke Duitse nederlaag te wijten aan gemiste kansen. Men heeft berekend dat een belangrijke produktiestijging boven het niveau van 1944 nauwelijks mogelijk was, omdat met name de grondstoffenvoorziening het hoogst mogelijke peil had bereikt. De geallieerden beschikten daarentegen nog over zeer grote grondstoffenreserves. Bovendien sorteerden de massale geallieerde luchtbombardementen steeds meer effect, waardoor niet alleen de industriële productie ernstig werd verstoord, maar ook het vervoer zeer bemoeilijkt en tenslotte totaal ontwricht werd. Het waren uiteindelijk deze bombardementen die de Duitse economie van haar slagkracht beroofden.

Rechts: de nationale dag werd op 1 mei 1940 gehouden in de werkhal bij Krupp. Op de voorgrond rechts Rudolf Hess, daarnaast Dr. Ley, Capoferri, Krupp en Dr. Todt.

Onder: op 17 maart 1940 werd Dr. Fritz Todt benoemd tot minister van munitie en bewapening.

Associated Press

Fotoarchief Spaarnestad

GOERING IS BOOS

In tegenstelling tot de avond daarvoor ontving Hitler mij officieel als 'Reichsführer'. Staande, ernstig en formeel, nam hij mijn woorden van deelneming in ontvangst. Hij antwoordde nauwelijks en zei toen zonder veel omhaal: 'Mijnheer Speer, ik benoem u tot opvolger van minister Todt in al zijn functies.' Ik was overdonderd. Hij gaf me al een hand ten afscheid. Ik meende echter dat hij zich niet duidelijk had uitgedrukt en antwoordde daarom dat ik mij alle moeite zou ge-

troosten Dr. Todt in zijn bouwprogramma te vervangen. 'Nee, in al zijn functies, ook als minister van bewapening en munitie.' 'Maar ik weet toch niets af van...', weerlegde ik. 'Ik heb er het volste vertrouwen in dat u het aankunt', viel Hitler me in de rede, 'bovendien heb ik niemand anders! Stel u onmiddellijk in verbinding met het ministerie en begin dan!' (...)

Toen ik mij naar de deur wendde, kwam Schaub binnen: 'Mijnheer de Rijksmaarschalk is er en hij wil u, zijn Führer, dringend spreken. Zwierig kwam Goering binnen en na enkele woorden van

deelneming begon hij heftig: 'Het is het beste dat ik de taak van Dr. Todt in het vierjarenplan overneem.' (...)

Hitler ging met geen woord op Goerings aanbod in. 'Ik heb reeds een opvolger benoemd. Rijksminister Speer hier heeft vanaf heden alle functies van Dr. Todt overgenomen.'

Goering leek geschrokken en uit het veld geslagen.

(Uit: 'Erinnerungen', door Albert Speer — Berlijn 1969)

VERGISSSEN IS MENSELUK

DRS. TH. DE BRUIN

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

In de periode 1931—1945 voerde Japan drie oorlogen, die in toenemende mate invloed uitoefenden op zijn volkshuishouding. Toen Japan in 1931 Mantsjoerije in bliksemtijde bezette, had het land zich in economisch opzicht nog nauwelijks op de oorlog voorbereid. Tijdens de jaren twintig was het defensiebudget zelfs voortdurend verminderd. Maar toen in 1937 de grote krachtmeting met China begon, was de Japanse economie hierop al ten dele afgestemd. De algehele omschakeling op de totale oorlogseconomie volgde echter eerst geruime tijd na het uitbreken van de vijandelijkheden met de westerse mogendheden in 1941.

In het begin van de jaren dertig was de bewapening van Japan langzaam op gang gekomen. De

De Japanse minister van financiën, Takahashi, vergezeld van zijn kleindochters, in gelukkige dagen. Van 1932 tot zijn dood in 1936 was hij het die in zijn land het financieel-economisch beleid bepaalde.

Japanse economie had sterk geleden onder de wereldcrisis, zodat het financieel-economisch beleid veeleer was gericht op herstel van de volkshuishouding dan op de bewapening. Anderzijds had de crisis geleid tot een daling van de uitvoer, hetgeen voor militaire kringen mede aanleiding was om koloniale expansie te bepleiten. Daardoor zou Japan immers weer over afzetgebieden kunnen beschikken. Deze denkbeelden vonden echter weinig genade bij

de bekwame minister van financiën Takahashi, die sedert 1932 het financieel-economisch beleid bepaalde. Zijn crisisbestrijding boekte succes. Dank zij de devaluatie van de yen, die Japanse produktie in het buitenland goedkoper maakte, kwam de uitvoer van consumptie-artikelen weer op gang. Toch verwaarloosde ook Takahashi niet de opbouw van de oorlogs-industrie. Onder zijn bewind werd een aanvang gemaakt met het vergroten van de staats-schuld, waardoor de regering de beschikking kreeg over financiële middelen om de oorlogs-industrie uit te breiden. Het was evenwel onvoldoende om het de extremistisch-militaire groeperingen naar de zin te maken. Hun strategische doelstellingen vereisten een grotere

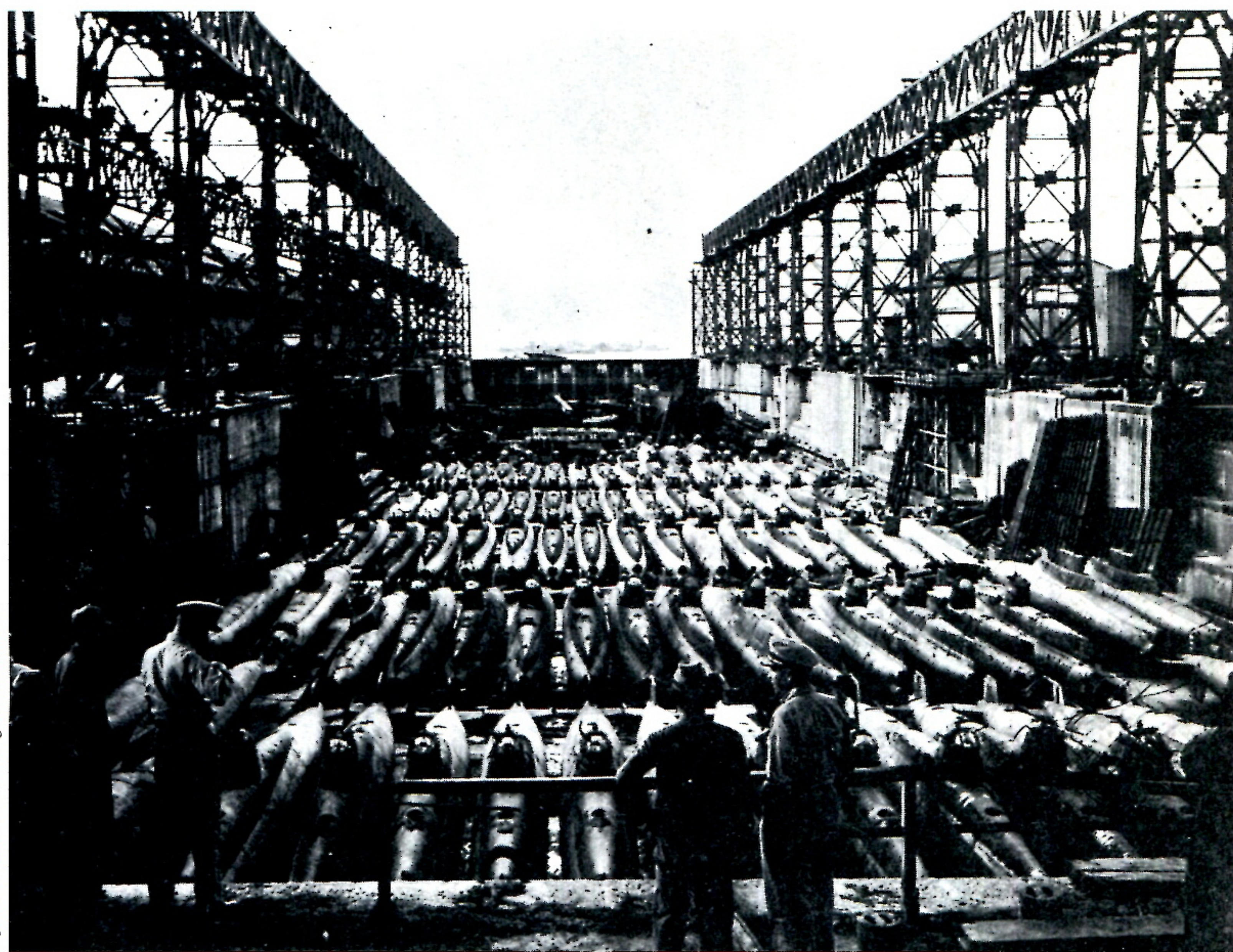
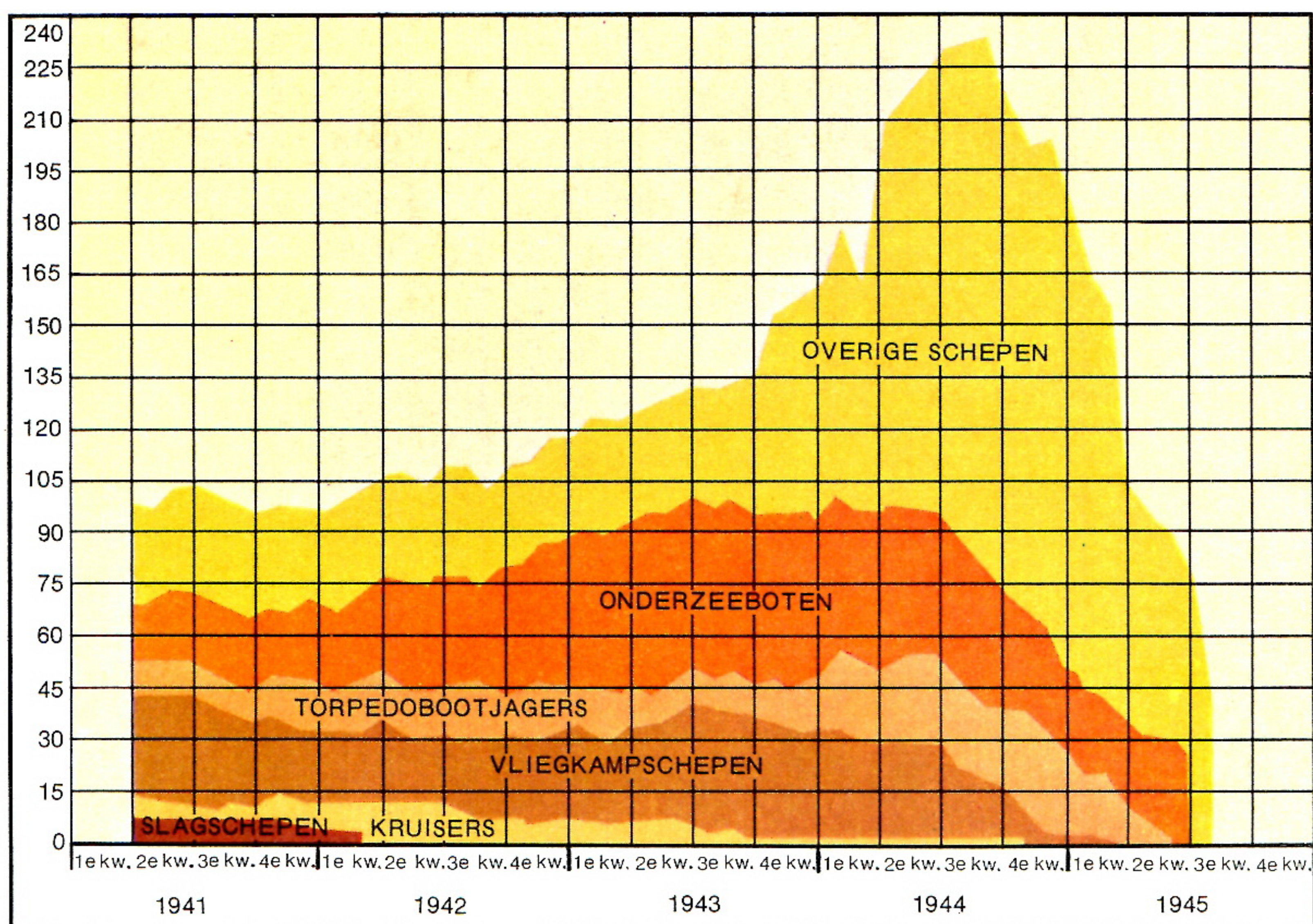

economische inspanning. Zij bepleitten het invoeren van een 'quasi-oorlogseconomie' (*Junsenji Keizai*), dat wil zeggen een sterke verhoging van de militaire uitgaven. Takahashi, die hiervan een voor de uitvoer schadelijke prijsstijging verwachtte, weigerde. Deze houding werd hem noodlottig. Hij werd in 1936 door een groep militairen vermoord. Met zijn dood was de weg vrij voor de *Junsenji Keizai*. In vier jaar tijds sprong de staatsschuld van 6,8 naar 23,6 miljoen yen. De militaire uitgaven liepen op van 1,1 miljoen yen in 1936 tot 7,3 miljoen yen in 1940. Hun aandeel in het totaal der overheidsbestedingen steeg tegelijkertijd van 48 tot 66%.

In de opbouw van de oorlogseconomie had de *zaibatsu* (letterlijk: geldklier) een zeer belangrijk aandeel. Deze kleine groep rijke families had van oudsher in het bedrijfsleven een overheersende invloed uitgeoefend. Via houdstermaatschappijen had zij de macht over ondernemingen van de meest uiteenlopende aard aan zich getrokken, waardoor zij een sterke greep had op handel, verkeer, industrie en bankwezen. Wegens hun 'kapitalistisch' karakter stonden deze grote concerns bloot aan de felle kritiek van de extremistisch-militaire groepen. Hun verwijt was dat de geldklier het behartigen van nationale belangen terzijde had geschoven om ongeremd te streven naar winst. In hun afkeer van het grootkapitaal werkten de militairen, bij de exploitatie van Mantsjoerije aanvankelijk samen met andere ondernemers, die zich echter weldra ontpopten als een nieuwe machtige economische elite. Al gauw bleek dat de nieuwe geldklier (*shinko zaibatsu*) zich in weinig van de oude onderscheidde. Bovendien konden de militaire bewindhebbers het toch niet stellen zonder de ervaring en de kapitaalkracht van de oude *zaibatsu*, die het beheer voerde over reuzenondernemingen als Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo en Yasuda. De militairen lieten hun wantrouwen varen en al gauw was ook de oude plutocratie volop betrokken bij de opbouw van het oorlogsapparaat.

De medewerking van de *zaibatsu* was vooral van betekenis bij het vergroten en versterken van de industrie, die tot dan toe in hoofdzaak verbruiksgoederen had voortgebracht. De industrie was voor de financiering sterk afhankelijk van de *zaibatsu*-banken. Ook beschikten de grote concerns over miljoenen arbeiders, die thans vooral werden ingezet bij de opbouw van de zware industrie. Tussen 1930—1942 steeg de produktie van de zware industrie tot het vijfvoudige; die van de lichte industrie 'slechts' tot het drievoudige. Sommige basisindustriële moesten van de grond af worden opgebouwd. De auto-industrie produceerde bijvoorbeeld in 1930 nog maar 500 voertuigen. Dat werden er 48.000 in 1941. In dezelfde periode steeg de vliegtuigproduktie van 400 tot 5000 stuks en nam de voortbrenging van staal toe van 1,8 tot 6,8 miljoen ton.

De snelle industriële ontwikkeling van Japan tijdens de jaren dertig was indrukwekkend. De industrie in de Verenigde Staten bracht het er toen heel wat slechter af. Desondanks was Japan bij het uitbreken van de oorlog in 1941 in economisch opzicht verre de mindere van zijn voornaamste tegenstander; diens industriële produktie was nog altijd ruim tienmaal zo groot. Bovendien wisten de Japanse

Na de oorlog werd in Japan een arsenaal van ongebruikte kleine onderzeeboten ontdekt.

Geheel boven: een grafiek van de aantallen door Japan geproduceerde oorlogsschepen.

leiders dat hun economie onvoldoende was uitgerust om een langdurige oorlog met succes te kunnen voeren. Zij koesterden echter de — naar zou blijken — valse hoop dat de Verenigde Staten na enkele vernietigende slagen bereid zouden zijn tot vredesoverleg. Zij hadden het daarom niet noodzakelijk geacht hun oorlogseconomie een bredere basis te geven. In de economische mobilisatie van Japan stond daarom het opvoeren van de produktie-

capaciteit van de typische oorlogsindustriële voorop en niet de uitbreiding van het algehele produktiepotentieel. Tijdens de oorlog hoopte Japan te kunnen volstaan met de aanvoer van grondstoffen uit veroverde gebieden, waardoor het mogelijk zou zijn de produktiecapaciteit van de oorlogsindustrie ten volle te benutten. Mocht een verdere capaciteitsuitbreiding noodzakelijk worden, dan zou nog altijd arbeidskracht kunnen worden overgeheveld uit andere sectoren.

De snelle verovering van grondstoffen leverende gebieden in het eerste halfjaar van 1942 leek deze economische oorlogsstrategie te rechtvaardigen. Maar na de nederlagen bij Midway en Guadalcanal werd het de militaire

leiders duidelijk dat zij de Amerikaanse mentaliteit verkeerd hadden beoordeeld en zich daarom ook op economisch terrein hadden vergist. Tot dan toe had Japan zich niet uitzonderlijk ingespannen om zijn in de jaren dertig opgebouwd economisch oorlogsapparaat nog verder te vergroten. In 1942 nam de produktie nauwelijks toe. Terwijl in dat jaar de belastingdruk in Duitsland en Engeland al tot ongeveer 30% van het nationaal inkomen was gestegen, beliep het aandeel van de belastingen in datzelfde jaar in Japan nog slechts 11% van het nationale inkomen.

Nu de ernst van de militaire situatie zichtbaar werd, besloot Japan ook op economisch terrein alles op alles te zetten. Andermaal bleek

terrein konden niet voorkomen dat vooral sedert 1944 grote inflatoire spanningen hun intrede deden: de financiële structuur van Japan begon te kraken.

Thans bleek ook hoe kwetsbaar de Japanse economie in feite was en dat daarmee tevens de sedert 1942 geleverde krachtsinspanning van de aanvang af tot mislukking gedoemd was geweest. Een zeer zwakke stee in de economie van het land vormde de omstandigheid, dat de helft van de beroepsbevolking nodig was voor de voedselproduktie. Bovendien moest 20% van het rijstverbruik worden ingevoerd. De binnenlandse rijstproduktie was voorts sterk afhankelijk van de import van kunstmeststoffen. De opzet van de levens-

tatieve arbeidstekort te verhelpen. De geallieerde terreurbombardementen en de daarmee gepaard gaande felle branden, die ruim één zesde — 2,4 miljoen woningen — van het huizenbestand in de as legden, leidden bovendien tot een massale vlucht uit de stedelijke arbeidscentra. Tokyo bijvoorbeeld telde in 1940 nog 7 miljoen inwoners en had er in 1945 nog maar 3 miljoen over.

Het meest kwetsbaar echter waren de Japanse zeeverbindingen waarlangs de noodzakelijke invoer van levensmiddelen, brandstoffen en grondstoffen plaats had. Deze zwakke plek was de Japanse leiders uiteraard al voor de oorlog bekend. Sedert 1937 hadden zij daarom veel aandacht besteed aan de koopvaardijvloot, die al gauw onder regeringsbeheer was geplaatst. Dit maakte de efficiënte aanvoer van de benodigde goederen mogelijk. Bovendien was aan de scheepsbouw een grote uitbreiding gegeven, zodat de Japanse handelsvloot in 1941 op twee na de grootste van de wereld was met 7,4 miljoen ton scheepsruimte. Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog namen leger en marine voor het bereiken van hun strategische doelstellingen hiervan 4 miljoen ton in beslag. Het resterende tonnage was onvoldoende om te kunnen voorzien in de behoeften van de bevolking en van de oorlogsindustrie. Bovendien werden de Japanse zeeverbindingen het doelwit van geallieerde aanvallen, die enorme verliezen tot gevolg hadden: ruim 7,9 miljoen ton Japanse scheepsruimte ging verloren. De Japanse scheepswerven waren bij lange na niet in staat dit verlies door nieuwbouw op te vangen. De grote scheepvaartverliezen van Japan zijn mede te verklaren uit het verzuim van dit land om zijn aanvoerroutes te voorzien van een afdoende beveiliging tegen duikboten. De Japanse marine had zich van deze taak ontslagen geacht omdat zij had aangenomen dat de Amerikaanse marine de duikboot nooit zou gebruiken als aanvalswapen. Hadden de Amerikanen zich immers niet steeds voorstanders betoond van het afschaffen van de duikbootoorlog?

Het verlies van vitale aanvoerlijnen was uiteindelijk de oorzaak van de ineenstorting van de Japanse oorlogseconomie, die in het laatste kwartaal van 1944 inzette en binnen enkele maanden een catastrofale omvang aannam. Dit feit bleef merkwaardig genoeg verborgen voor de Amerikaanse inlichtingendiensten, die al bij het uitbreken van de oorlog de economische macht van hun tegenstander zwaar overschat hadden en daarmee ook in die tijd hardnekkig voortgingen. Nog in november 1944 stelde de Amerikaanse economische inlichtingendienst vast dat de Japanse staalindustrie dank zij voldoende grondstoffen op volle toeren draaide. In feite lag toen al als gevolg van het grondstoffentekort twee derde van de capaciteit van die staalindustrie stil. Bij de capitulatie van Japan was het voor de Amerikanen een grote verrassing, dat de economische oorlogsmachine van Japan nagenoeg tot stilstand was gekomen. Deze vergissing had al geleid tot concessies aan de Sowjetunie om dit land te bewegen oorlog te voeren tegen Japan, tot het gebruik van de atoombom en tot de serieuze voorbereiding van de invasie in Japan. En zo kon men zich aan het einde van de oorlog afvragen wie zich meer in de tegenstander had vergist: Japan of de Verenigde Staten.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

het land tot grote prestaties in staat: tussen 1942—1944 nam de produktie met ongeveer een kwart toe. Het grootste deel van de stijging kwam voor rekening van de produktie van oorlogsbenodigdheden: tanks, vliegtuigen, munitie, schepen. In dezelfde periode steeg het aandeel van de oorlogsuitgaven in het nationaal inkomen van 30 tot 51%. De particuliere consumptie werd drastisch beperkt en het verplicht sparen nam een grote omvang aan. De staatsschuld steeg in de periode van 1942 tot 1945 van 42 miljoen tot 177 miljoen yen. Deze schuld werd voornamelijk ondergebracht bij het door de regering gereorganiseerde bankwezen, dat geheel dienstbaar werd genaakt aan de oorlogvoering. Alle manipulaties op dit

Toen er nog voldoende staal voorhanden was, produceerde de Japanners hun tanks in de daarvoor ingerichte enorme fabriekshallen.

middelenvoorziening was al met al zodanig, dat zij bij het minste of geringste oorlogsgevaar ernstig werd bedreigd.

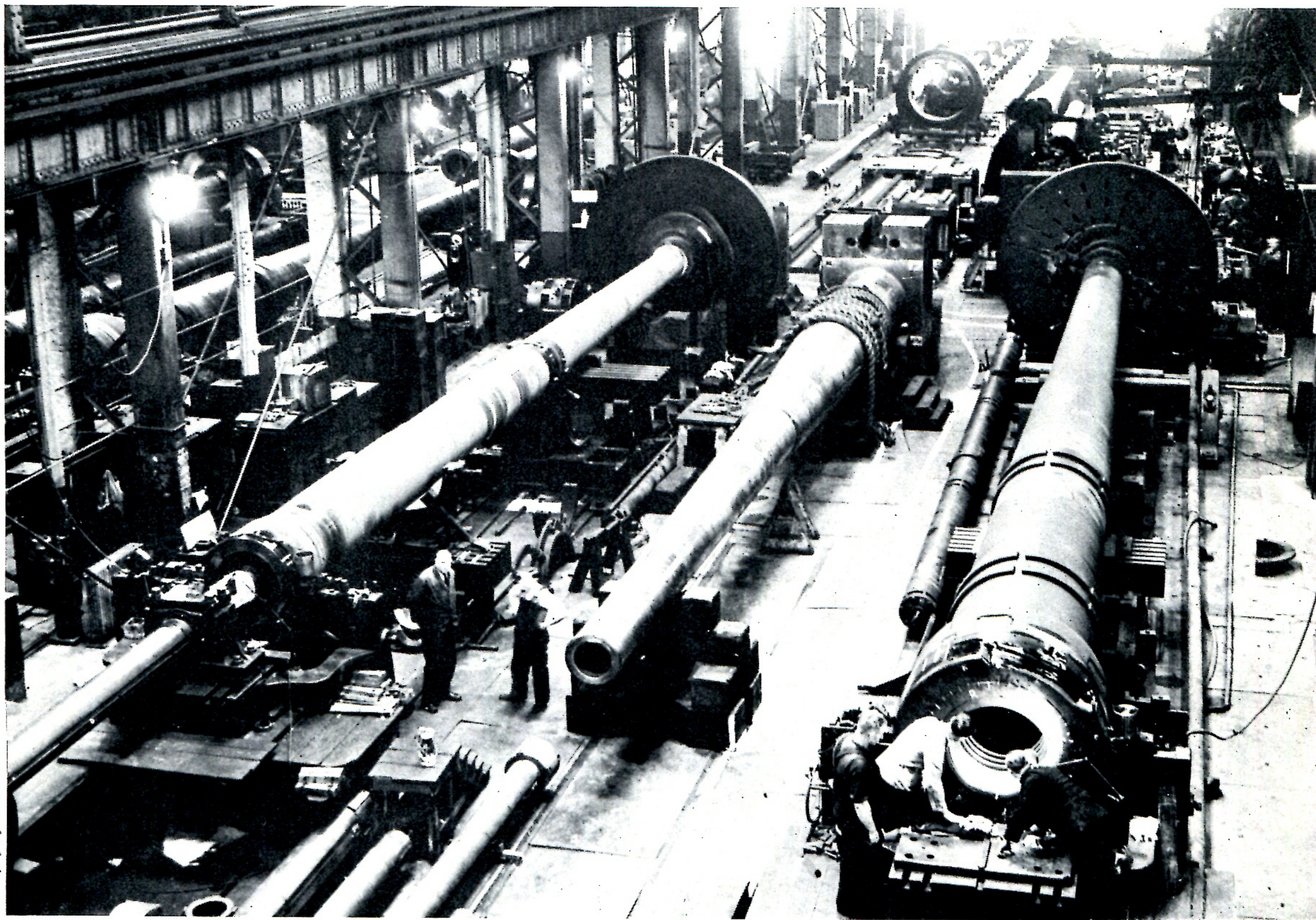
Ook de arbeidsvoorziening leverde, in strijd met de aanvankelijke verwachtingen, grote problemen op. Het schortte met name aan voldoende geschoold personeel. Juist de snelle opbouw van de industrie in de jaren dertig had de vorming belet van een arbeidsreserve van kwalitatief hoog peil. Tijdens de oorlog bleek de kwantitatieve uitbreiding van de beroepsbevolking allerm minst in staat het kwali-

DE OORLOGSECONOMIE VAN
GROOT-BRITTANNIË

VERLIES DOOR WINST

PROF. DR. P. W. KLEIN

Ministry of Information

Toen de Britse regering na het einde van de Eerste Wereldoorlog haar defensiebeleid opnieuw uitstippelde, nam zij aan dat de komende tien jaar geen oorlog zou uitbreken. Tot 1932 zagen de Britten geen aanleiding hun veronderstelling te wijzigen. Pas na de Japanse agressie in Azië en vooral na 1935, toen Italië Abessinië bezette, rekenden de Britse strategen ermee dat de oorlog wel eens binnen tien jaar zou kunnen losbarsten. Maar aan hun onzekerheid kwam daarmee geen eind, vooral niet omdat zij er maar niet toe konden besluiten of zij Japan dan wel Duitsland of zelfs Italië als de gevaarlijkste tegenstander zouden beschouwen. Bovendien zagen zij alleen maar een beperkte oorlog in het verschiet. Pas na de

De aanmaak van reusachtige kanonlopen in een van de vele fabrieken die in Engeland werkten voor de oorlogsproductie.

Duitse bezetting van Praag, in de lente van 1939, drong het tot de regering in Londen door dat een wereldomvattende oorlog onvermijdelijk was.

De financieel-economische aspecten van de Britse defensie waren in overeenstemming geweest met deze misrekening. Op de overheidsbegroting was tot 1935 alleen met zeer magere cijfers tegemoet gekomen aan de behoeften van de strijdkrachten. Daarna volgde inderdaad een verdubbeling van het defensiebudget. Maar toch bedroegen de Britse militaire uit-

gaven in 1938 nog maar 20% van de Duitse. De Engelse wapenindustrie was nauwelijks uitgebreid, hoewel voldoende financiën en een groot leger werklozen ter beschikking stonden. En terwijl de toekomstige vijanden al jaren hun economische bestel hadden gericht op oorlogvoering, mocht het Engelse bewapeningsprogramma geen enkele inbreuk maken op de normale gang van zaken in de vredeseconomie. Toch diende juist deze vredeseconomie de Britse strategie tot ruggesteun. Anders dan de Duitsers, die hun economie in dienst stelden van het streven de tegenstander in één klap een verpletterende nederlaag toe te brengen, rekenden de Britten op langere termijn. Zij namen aan dat in geval van oorlog

voldoende tijd ter beschikking zou staan om hun grote economische reserves te mobiliseren, waarmee de vijand op den duur kon worden bedwongen. Gegeven de grote Britse afhankelijkheid van de internationale economische betrekkingen, was het trouwens vrijwel onmogelijk een andere strategie te volgen. Het uitbreiden van de Britse wapenindustrie zou het bijvoorbeeld nodig hebben gemaakt de uitvoer van machines aan banden te leggen. Maar daarmee zou Engeland zijn inkomsten uit het buitenland zien verminderen en deze inkomsten waren weer nodig om op de wereldmarkt grondstoffen voor de industrie en levensmiddelen voor de bevolking te kopen. Het was dus begrijpelijk dat Groot-Brittannië nog in 1938 niet méér dan 7% van het nationaal inkomen aan zijn defensie besteedde. Pas tijdens de oorlog zelf zou het land in zijn verbeterde strijd om de overwinning zelfs tot boven de macht van zijn economisch kunnen reiken: in 1944 waren de oorlogsuitgaven gestegen tot niet minder dan 54% van het nationaal inkomen. Nooit tevoren had Albion zich zulk een oorlogspanning getroost. En dat betekende dat Groot-Brittannië 'in zijn schoonste uur' — dat jaren zou duren — bereid was alle beschikbare middelen op te offeren voor één enkel doel: het opbouwen en versterken van zijn militair apparaat.

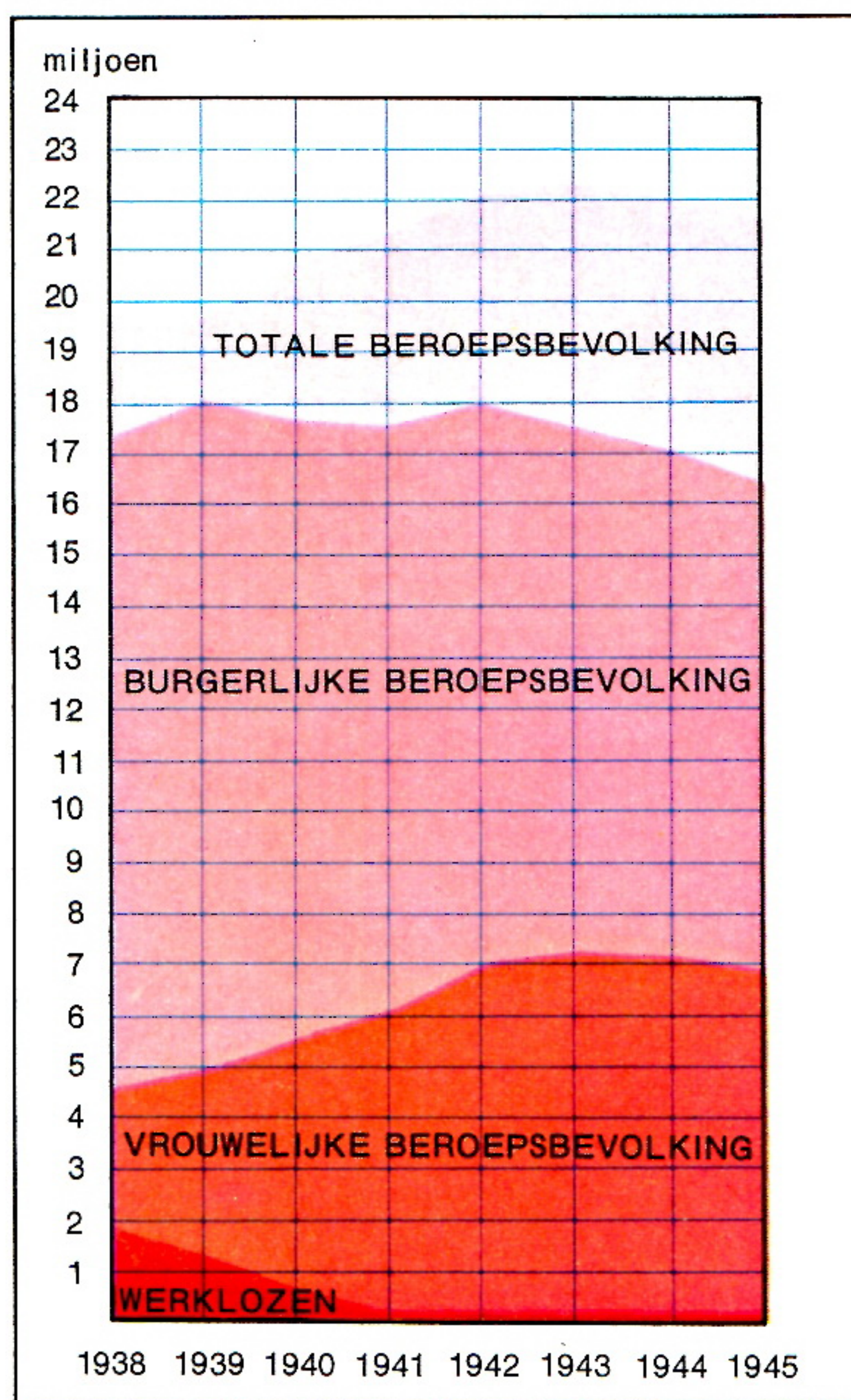
Wat hield deze opoffering in? In de eerste plaats werd de burger gedwongen de buikriem strakker aan te halen. Het particuliere verbruik van consumptiegoederen werd drastisch beperkt. Toch was het verlagen van de levensstandaard aan grenzen gebonden. Een terugval tot het absolute bestaansminimum was uitgesloten. 'Wij zijn tenslotte een moderne samenleving, geen Hottentotten of Eskimo's', zei Churchill zelf. Daarmee gaf hij aan dat hij rekening hield met de psychologische weerstanden tegen het verlagen van het levenspeil. Inderdaad trachtte men deze weerstanden op te vangen. Terwijl de uitgaven voor levensmiddelen, kleding en huishoudelijke goederen voortdurend werden beperkt, liet de regering toe dat de uitgaven voor amusement en genotmiddelen als alcoholische dranken en tabak niet onaanzienlijk stegen. In de tweede plaats moest ook de Britse producent een veer laten. Tal van bedrijfstakken werden ingekrompen, onder meer door daaraan op allerlei manieren mankracht te onttrekken. Deze was nodig voor de uitbreiding van de oorlogsindustrie, van de landbouw en natuurlijk ook van de strijdkrachten. Bovendien werd de toevoer van grondstoffen naar vele produktiesectoren beperkt of geheel afgegrendeld. Dit vereiste onder andere strenge overheidsreglementering van in- en uitvoer. Het verlies van exportmarkten, dat ten dele al voortvloeide uit het wegvallen van afzetgebieden die zich onder beheer van de Duitsers bevonden, werd daarbij voor lief genomen: aan het eind van de oorlog was de Britse uitvoer tot op 40% van zijn vredesomvang geslonken. Het was niet te verwachten dat dit verlies na de oorlog snel zou zijn goedge maakt. In veel industrieën werden immers ook de machines en andere produktieve installaties overgeleverd aan slijtage en veroudering, aangezien tijdens de oorlog vernieuwing, onderhoud en vervanging niet mogelijk of toegestaan waren. Dit was voor de Britse toekomst des te erger omdat het binnenlandse produktieapparaat eigenlijk al

BETERE-WERELDPLAN

Op 10 juni 1941 — nog steeds stond Engeland vrijwel alleen tegenover nazi-Duitsland — kreeg een commissie van Britse ambtenaren tot taak de hervorming van het stelsel van sociale verzekeringen voor te bereiden. Voorzitter van de commissie was Sir William H. Beveridge. Zijn verslag, dat op 20 november 1942 gereed was, heeft als 'Beveridgerapport' wereldvermaardheid gekregen. Het bevatte een blauwdruk voor de moderne verzorgingsstaat, die het individu

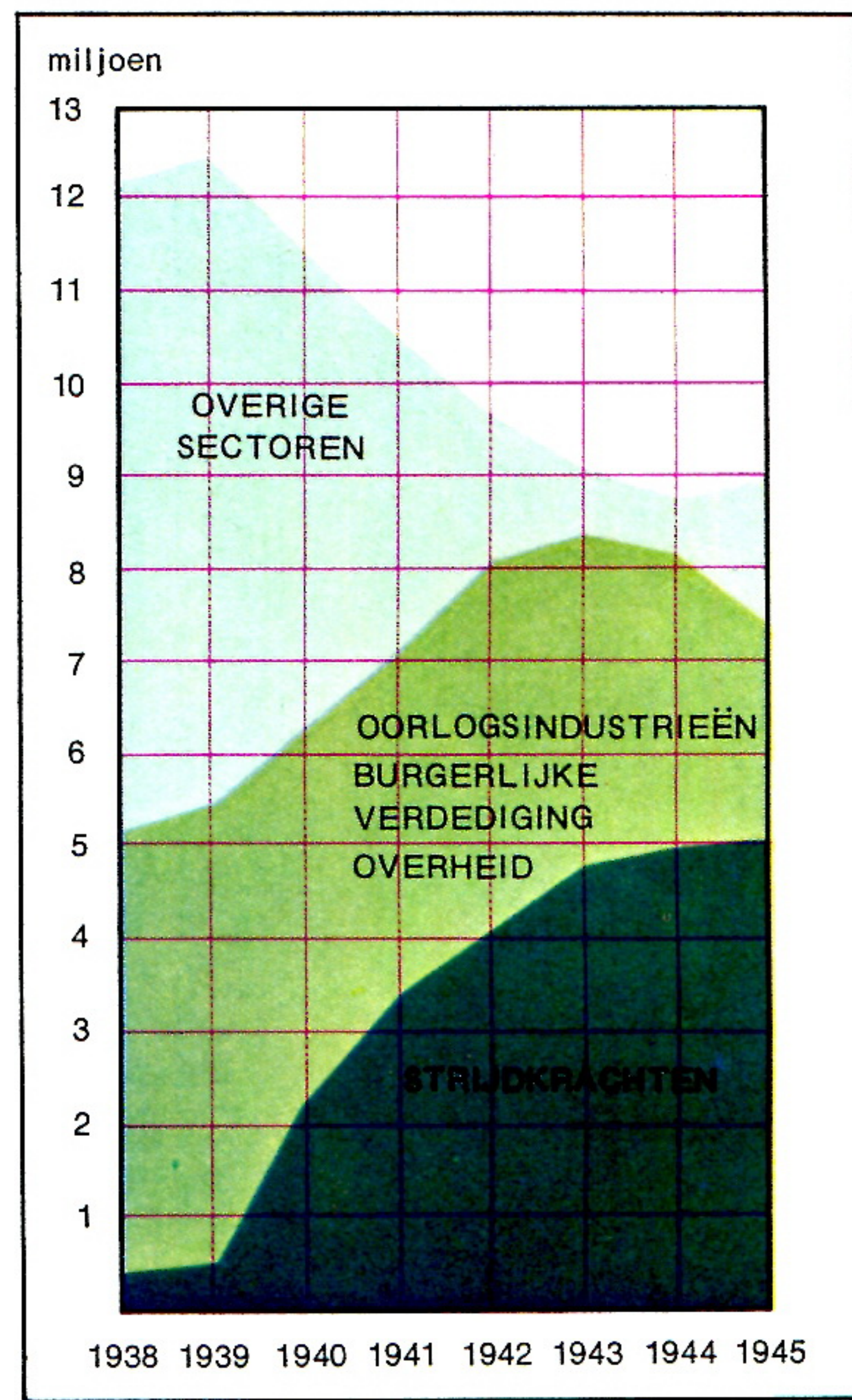
van de wieg tot het graf sociale zekerheid probeert te bieden. Zijn denkbeelden zijn na de oorlog in veel westerse landen overgenomen. In het rapport vroeg Sir William zich onder andere af of het in oorlogstijd wel mogelijk was de vrede planmatig voor te bereiden. In verband daarmee stelde hij onder meer de volgende uitgangspunten vast:

'Sommigen zullen misschien zeggen dat het nu geen tijd is om plannen te maken voor een betere wereld, omdat Groot-Brittannië zich uitsluitend moet wijden aan dringende oorlogstaken. Alleen

Hoewel de reserve aan werklozen snel in het Britse oorlogsproductieproces werd ingeschakeld en het aandeel van vrouwelijke arbeidskrachten in het geheel van de beroepsbevolking tot bijna 40% steeg, kromp de burgerlijke beroepsbevolking langzaam in.

sedert jaren toe was aan grondige modernisering. Vooral de twee grote, eeuwenoude steunpilaren van de Britse economie — de steenkoolwinning en de textielindustrie — kampten met een ontoereikende produktie-organisatie en een ouderwetse bedrijfsuitrusting. Bovendien had Groot-Brittannië zijn grote financiële kracht onvoldoende gebruikt voor de opbouw van moderne bedrijfstakken als de chemische nijverheid en de elektrotechnische industrie, die de Britse concurrentiepositie versterkt zouden hebben. In plaats daarvan had de Britse kapitaalbezitter er de voorkeur aan gegeven zijn vermogen in het buitenland te beleggen. Thans werden ook de buitenlandse bezittingen op het altaar van Mars geofferd. Bij het uitbreken van de oorlog bedroeg de waarde van het Britse tegoed op het buitenland 3 miljard pond. Bovendien beschikte het land over een goud-

De uitbreiding van de Britse strijdkrachten en van de sectoren die indirect bij de oorlogvoering waren betrokken, betekende dat de overige sectoren van de Britse economie in een snel tempo arbeidskrachten kwijtraakten en sterk werden ingekrompen.

reserve van 450 miljoen pond. Van al dit bezit resteerde na de oorlog nauwelijks 60%. Bovendien was de schuld aan het buitenland, met name aan de Verenigde Staten, met bijna 3 miljard pond gestegen.

Militair gezien mocht Engeland zich in 1945 wel tot de overwinnaars rekenen. Maar in economisch, en derhalve ook in politiek opzicht had het land zijn positie als wereldmacht definitief verloren.

Hiertegenover stond, dat de Britse volkshuishouding inderdaad het hoofd wist te bieden aan de formidabele eisen van de totale oorlog. Zo was bijvoorbeeld in 1938 voorzichtig besloten de produktie van oorlogsvliegtuigen op den duur uit te breiden tot een jaarlijks maximum van 6000 stuks. Maar zie: al in 1940 verlieten 15.000 vliegtuigen de assemblageband en het werden er 26.000 in 1944. De produktie van tanks en

als wij de huidige worsteling als overwinnaars overleven, zullen immers ook de vrijheid en het geluk en het goede in de wereld kunnen blijven standhouden.

Maar dit verandert drie feiten niet: dat het doel van de overwinning is te leven in een betere wereld; dat iedere burger zijn oorlogstaak beter zal vervullen als hij weet dat deze regering op tijd klaar zal zijn met plannen voor die betere wereld; dat als deze plannen op tijd klaar moeten zijn, zij nu voor toepassing gereedgemaakt moeten worden.

Het Plan voor Sociale Zekerheid wordt ingediend door iemand die gelooft dat het in deze verschrikkelijke crisis het Britse volk niet zal ontbreken aan moed en vertrouwen en nationale eenheid en materiële en geestelijke kracht om zowel die sociale zekerheid te bereiken als zijn bijdrage te leveren tot de overwinning van het recht tussen de volkeren, waarvan de zekerheid afhankelijk is.'

(Uit: Report on social insurance and allied services)

pantserwagens steeg tussen 1939 en 1941 tot het vijfvoudige, terwijl bovendien de kwaliteit ervan werd verbeterd. Alleen daardoor was het mogelijk dat na het débâcle van Frankrijk het aantal tankdivisies binnen één jaar steeg van drie tot achttien. Zelfs de grootste optimist had in de zomer van 1940 alleen op een uitbreiding tot tien gehoopt. De fabricage van andere oorlogsbenodigdheden steeg eveneens sprongsgewijs. Toen omstreeks 1943 de economische oorlogsinspanning zijn hoogtepunt bereikte, was de produktie van sommige militaire benodigdheden in vergelijking met vier jaar tevoren tot meer dan het vijftigvoud gestegen.

De uitbreiding van de oorlogsindustrie, van de metaalnijverheid in het bijzonder, stuitte uiteraard op tal van problemen. Technische problemen in de eerste plaats. Zo hoopten de ontwerpers van de Churchill-tank dit wapen al in 1940 rechtstreeks van de tekenafel in het veld te kunnen brengen. Maar het duurde tot 1942 voor deze tank geschikt was voor operationeel gebruik. Andere vindingen bereikten dit stadium zelfs nooit. De grote verwachtingen ten aanzien van de *Whirlwind* — een gevechtsvliegtuig — werden nimmer bewaarheid.

Ernstiger nog waren de moeilijkheden met de grondstoffenvoorziening. De bezetting van van grondstof leverende landen door Japan en de grote scheepvaartverliezen schiepen problemen die alleen met veel kunst en vliegwerk konden worden opgevangen. Dit lukte niet met het chronische tekort aan arbeidskrachten, dat in 1942 acuut werd. Aanvankelijk kon de beroepsbevolking worden uitgebreid door werklozen te betrekken bij het produktieproces. Toen deze reserve uitgeput raakte, werd in mei 1940 de industriële dienstplicht ingevoerd. Ook vrouwen vielen daaronder, zodat het mogelijk werd mannelijke arbeidskrachten te vervangen door vrouwelijke. Daarnaast waren op den duur méér dan 450.000 vrouwen opgenomen in de strijdkrachten. Wat de burgerlijke beroepsbevolking betreft, steeg het aandeel van de vrouwen van ongeveer 25% in vreedstijd tot bijna 40% in de jaren 1943—1945. Maar dit verhinderde toch niet dat de burgerlijke beroepsbevolking voortdurend moest worden ingekrompen ten bate van de vergroting van de strijdkrachten. Ook de vrouwelijke arbeidskracht stond tenslotte niet onbegrensd ter beschikking. In 1943 was de grens bereikt. Van iedere twee vrouwen tussen twintig en vijfenzeftig jaar was er toen één bij de oorlogvoering ingeschakeld. Een verdere uitbreiding behoorde tot de onmogelijkheden. Daarmee had ook de oorlogsproduktie zijn maximum bereikt. Men kon immers

Op allerlei manieren probeerde de Britse overheid het rendement van de industrie zo hoog mogelijk op te voeren. 'We houden allemaal van een lolletje', zegt de tekst op dit affiche, 'maar we hebben een karwei te doen.' Geen tijd dus voor een kater.

niet voort blijven gaan met het verminderen van het arbeidsbestand in andere bedrijfstakken, terwijl toch de omvang van de strijdkrachten moest worden uitgebreid. Het was voor de geallieerden een geluk dat, juist nu de Britse uitputting voor de deur stond, de Amerikaanse economie gereed was om de bres te dichten. Dat maakt de betekenis van de Britse omschakeling op de oorlogseconomie er niet minder om. Deze omschakeling was intussen zo veelomvattend, dat zij niet kon worden overgelaten aan de werking van economische krachten binnen het raam van het vrije marktverkeer. Zonder vergaand overheidsingrijpen, zonder centralisatie van economische beslissingen bij de overheid, zonder overheidscoördinatie en -planning zou de chaos de overhand verkrijgen. Al in 1939 was de centralisatie van het algehele oorlogsbeleid tot stand gekomen. Uit de regerings-

kring werd een klein oorlogskabinet van negen leden gevormd. Van de economisch deskundigen uit de regering had daarin alleen de minister van financiën zitting. Aanvankelijk werd de economische oorlogvoering dan ook bijna geheel bepaald door het ministerie van financiën, dat zich daarbij vooral liet leiden door fiscaal-financiële overwegingen. Deze aanpak voldeed niet. De regering-Churchill, die in mei 1940 optrad, verschoof daarom het beleid naar een bredere werkingssfeer, waarin ook aandacht kon worden besteed aan vraagstukken in verband met de grondstoffetoevoer, de arbeidsvoorziening, de scheepvaartontwikkeling, de regeling der oorlogsproduktie en dergelijke. Voor belangrijke deelterreinen van het economisch beleid werden afzonderlijke ministeries gevormd. Speciale commissies zorgden dan weer voor coördinatie van de binnen hun ressort liggende werkzaamheden.

De desbetreffende overheidsinstanties zagen zich zeer grote bevoegdheden op economisch terrein toevertrouwd. Toch probeerde de regering daarvan zo min mogelijk gebruik te maken. Dat bleek onder andere in het kader van de landbouwpolitiek. Het tekort aan scheepsruimte vereiste beperking van de invoer van levensmiddelen en dus uitbreiding van de agrarische produktie. Maar niet alle produkten waren even noodzakelijk. De behoefte aan melk en aardappelen was bijvoorbeeld veel groter dan die aan vlees. Hoe kon men de boeren er nu toe brengen de produktie in de vereiste sortering uit te breiden? De mogelijkheid van directe produktievoorschriften werd verworpen. Liever maakte de regering gebruik van het winststreven van de boer zelf, waarop zij invloed uitoefende door middel van subsidies en prijsmaatregelen. Deze indirecte aanpak, die de boer altijd nog vrijheid van handelen liet, boekte succes.

De Britse democratie hechtte grote waarde aan de vrijheid van het individu — ook op economisch terrein. Weliswaar mocht de regering al sedert het uitbreken van de oorlog alle maatregelen treffen die zij in het belang van een doelmatige oorlogvoering nodig achtte, maar dat verschaftte haar geen vrijbrief om de rechten van de burger te beknotten. Een waakzaam Lagerhuis bleef de gehele oorlog door op zijn hoede voor eigenmachtig regeringsingrijpen. Groot waren de economische opofferingen die het Britse volk zich getroostte. Ook begreep men dat in verband daarmee bepaalde vrijheden niet gehandhaafd konden blijven: zonder enig gemor had de volksvertegenwoordiging het invoeren van de algemene industriële dienstplicht in mei 1940 goedgekeurd. Maar toen de regering in hetzelfde uur van het grootste gevaar speciale oorlogsgerechtshoven wilde instellen, kwam zij niet ongeschonden te voorschijn uit het daaromtrent gevoerde parlementaire debat. (Tot de feitelijke instelling van dergelijke gerechtshoven is het echter nooit gekomen.)

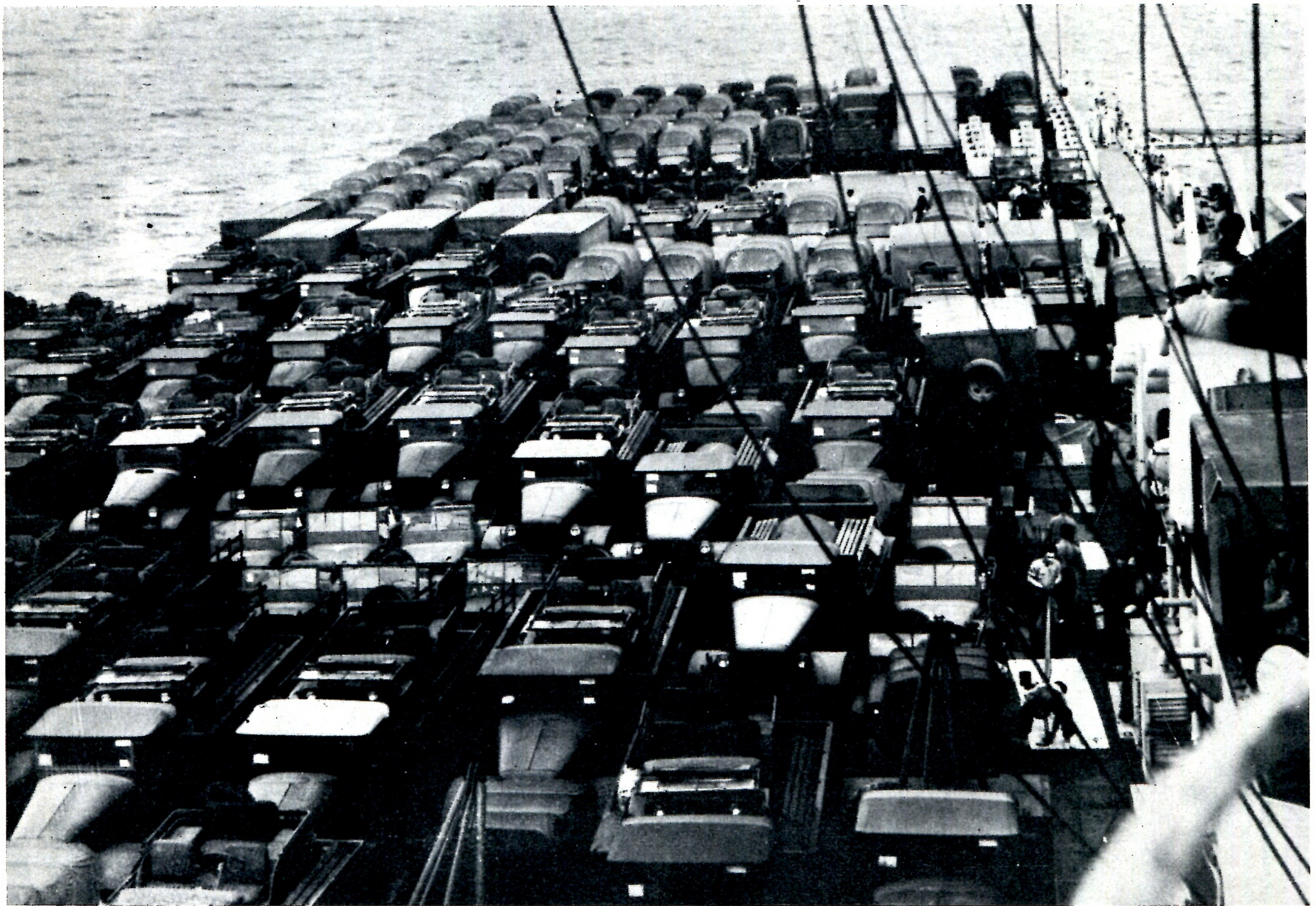
Men kan zich nauwelijks een betere illustratie voorstellen van het feit, dat het niet de economische positie van Groot-Brittannië was, die de inzet van de strijd vormde. In het geding waren waarden van een geheel andere orde: de geestelijke vrijheid en de democratische rechtsorde. Ongaarne maar vastbesloten stelde Groot-Brittannië daarvoor zijn economisch bezit in de waagschaal.

DE OORLOGSECONOMIE
VAN DE VERENIGDE STATEN

ARSENAAL VAN DE DEMOCRATIE

PROF. DR. J. H. VAN STUIJVENBERG

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

De oorlogsproductie van de Verenigde Staten begon pas na de Japanse aanval op Pearl Harbour op volle toeren te draaien. Aanvankelijk had het bedrijfsleven het nog niet aangedurfd de voortbrenging van oorlogsbenodigdheden op grote schaal ter hand te nemen, maar nu werden de bestaande aarzelingen in het bedrijfsleven definitief overwonnen. Dat was vooral te danken aan het ingrijpen van de regering. Deze schakelde de voor de ondernemers riskante concurrentie geheel uit bij de aankoop van oorlogsmaterieel. Iedere fabrikant kreeg zijn kostprijs plus een vaste opslag vergoed, ook kleine, duur werkende ondernemingen. Lang onderhandelen was dus overbodig: het prijsrisico was weggenomen.

Door gebrek aan scheepsruimte vervoerden de Amerikanen hun vrachtwagens zelfs op de dekken van vliegkampschepen. Zo konden zij ze op tijd aan de fronten krijgen.

Voldoende investeringsmiddelen voor de noodzakelijke omschakeling van oude of de bouw van duizenden nieuwe fabrieken ontbraken het bedrijfsleven evenwel. Bovendien: hoe lang zou de oorlog duren? Investeren was riskant. Ook hier sprong de regering in. Via een fiscaal versnelde afschrijving nam zij 70% van de afschrijvingsbedragen voor haar rekening. Het bedrijfsleven achtte dat onvoldoende. Daarom besloot de regering de fabrieken voor eigen rekening te bouwen en deze te verhuren aan de

ondernemingen, waarmee leveringscontracten werden gesloten. Zij betaalde langs deze weg 88% van de investeringen voor oorlogsdoeleinden. Dit bleek afdoende. Maar van het particuliere initiatief was nu niet veel meer over. Op welke wijze verschaftte de regering zich de financiële middelen, nodig voor de opbouw van de strijdkrachten met inbegrip van het daarvoor vereiste productieapparaat? De oorlog moest betaald worden. Van juli 1940 tot juli 1946 gaf de regering 382 miljard dollar uit, waarvan 320 miljard voor oorlogsdoeleinden. Drie bronnen leverden haar geld: belastingheffing 171 miljard (45%), leningen 190 miljard (50%) en de 'bankbiljettenpers' 21 miljard (5%). Drastisch was de belastingverhoging in 1942.

IK KAN WEER GAAN VISSSEN

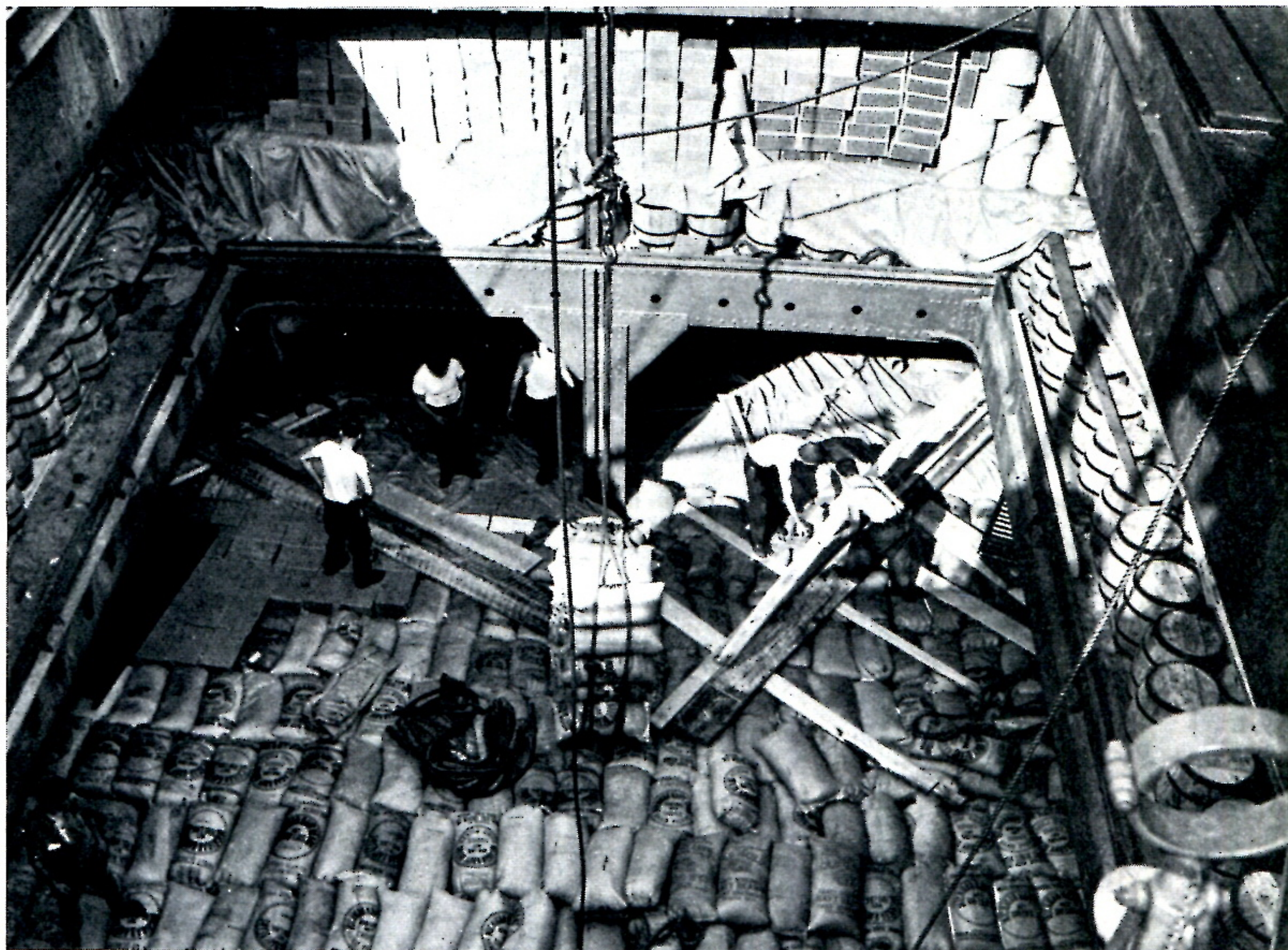
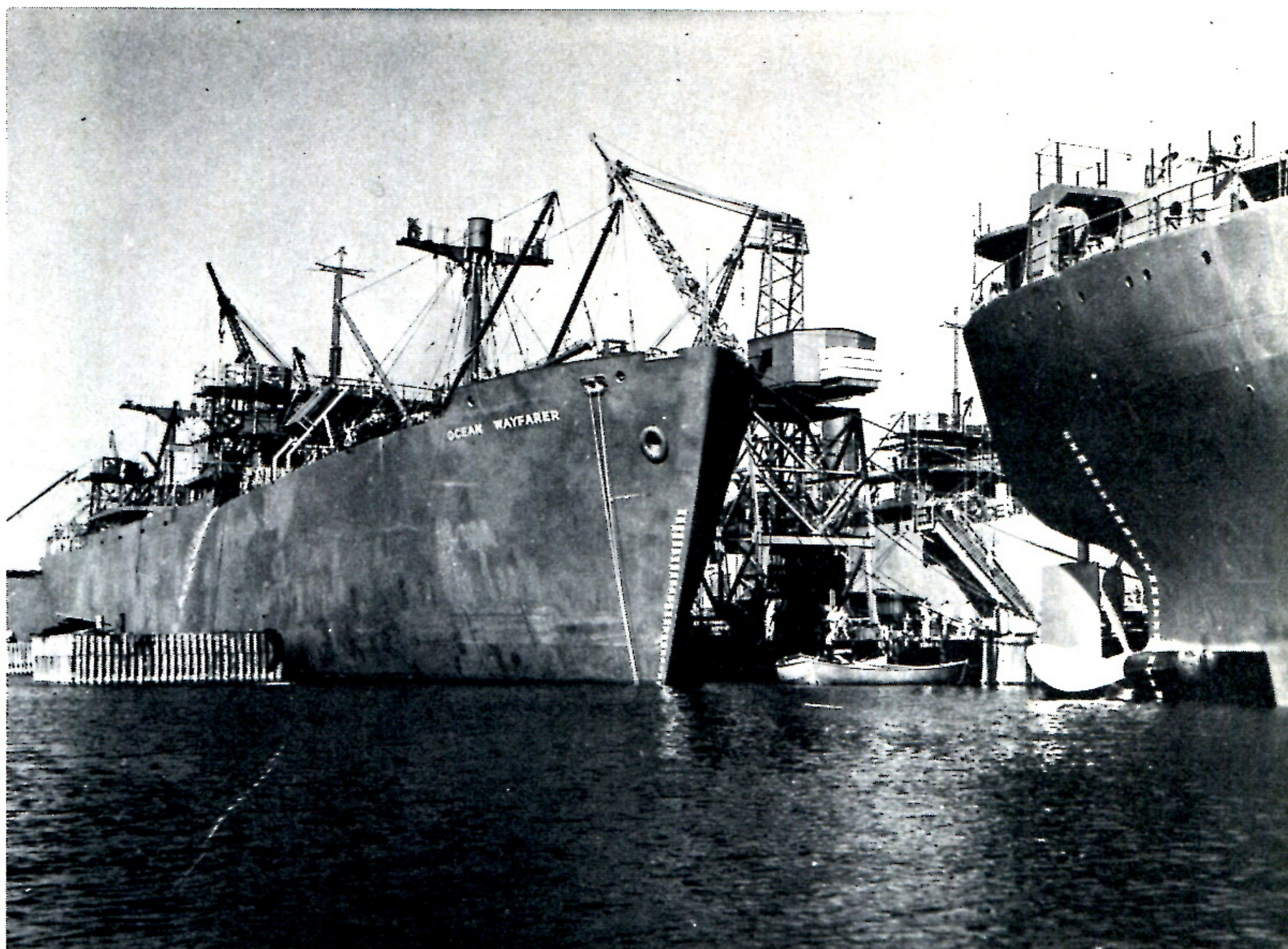
De bevolking van Seneca, Illinois, bedroeg in 1942 1235 zielen; twee jaar later waren het er 6600. Dit was het gevolg van de vestiging van een scheepswerf aan de rivier de Illinois, dicht bij het dorp. Honderdzevenenvijftig LST's (Landing Ship Tanks) werden er gebouwd en voeren uit Seneca door de Illinois en de Mississippi naar zee. Vóór de oorlog was Seneca een 'ghosttown' — een dode stad. Een oude ingezetene zei: 'Vroeger, toen gebeurde er hier niets. De helft van de winkels stond leeg. Alle huizen waren vervallen. Ze waren soms zo verrot, dat je moest uitkijken om af en toe niet wat losse stenen op je hoofd te krijgen.'

Vóór 1942 waren er in Seneca bijna geen winkels. Er was geen bank, geen kledingzaak, geen juwelier, geen bioscoop. Er waren maar twee kleine eetgelegenheden, die samen voor ongeveer zestig maaltijden per dag zorgden.

Maar tijdens de oorlogshausse serveerde alleen al de Seneca Grill duizend maaltijden per dag. Zeven andere restaurants namen nog eens duizend maaltijden voor hun rekening. In de cafetaria en de kantine van de scheepswerf werden iedere dag zesduizend maaltijden klaargemaakt. Archie Marshall, een vroegere kleermakersbediende, opende een kruidenierswinkel, gespecialiseerd in allerlei soorten kaas. Zijn omzet steeg tot 50.000 dollar in 1943, tot 250.000 dollar in 1944. Toen het na de oorlog allemaal voorbij was, zei Archie: 'Nu worden de dingen weer zoals ze vroeger waren. We zullen niet zoveel geld meer verdienen en we zullen ook niet meer zo hard werken. Ik kan weer gaan vissen. Ik heb drie jaar lang niet kunnen vissen. Als we weer eens zo iets beleven, geloof ik niet, dat ik nog mee zou doen. Ik hou eigenlijk meer van vissen.' En Mr. Harris van de ijzerwinkel zei: 'Natuurlijk is de oorlog voor ons een goede zaak geweest. Wie in de afgelopen drie jaar geen geld heeft verdiend, is een grote sufferd. Maar de jongelui zijn er nu aan gewend geld uit te geven. En als ze het nu niet meer hebben, wat zullen ze dan doen? Ze zullen gaan roven en stelen, om op die manier aan geld te komen, let op mijn woorden.'

(Uit: 'The social history of a war boom community', R. H. Harringhurst en H. G. Morgan — New York 1968)

De progressie van de inkomstenbelasting liep op tot 94%. Een oorlogswinstbelasting roomde 95% af van de ondernemerswinsten voor zover deze méér dan 8% van hun kapitaal bedroegen. Het verzwaren van de belastingdruk was er de oorzaak van dat in vergelijking tot vroegere oorlogen een veel groter percentage van de oorlogskosten via belastingen werd gedekt. Daarnaast werden zeven oorlogsleningen plus een overwinningslening uitgeschreven. Met volledig succes. Nagenoeg ieder gezin deed eraan mee. Dat was ook de opzet. Daartoe was de mogelijkheid geopend om de inschrijvingsbedragen geleidelijk op het loon in te houden en werd terugbetaling voor 100% op ieder gewenst moment gegarandeerd. De staatsschuld

In een vlot tempo gebouwde vrachtschepen (geheel boven) werden in Amerika geladen met hulpgoederen (boven) ten behoeve van de geallieerde strijdkrachten.

steeg tot bijna het tweevoudige van het nationaal inkomen. Voor de eerste maal in de geschiedenis overtrof de staatsschuld het totaal van alle privé-schulden. Van veel belang was, dat belastingheffen en lenen veel 'zwevende koopkracht' absorbeerden, dat wil zeggen de geldhoeveelheid waarvoor als gevolg van de goederenschaarste geen directe bestedingsmogelijkheid bestond. Het gevaar van ongeremde prijsstijgingen werd erdoor verminderd. Bij het vraagstuk van de oorlogsfinanciering

voegde zich de problematiek van de arbeidsvoorziening. Eind 1944 waren 11,8 miljoen dienstplichtigen onder de wapenen. Zij konden niet deelnemen aan het productieproces. Het bedrijfsleven voorzag in het dreigende tekort door de tewerkstelling van 7 miljoen werklozen, 4 à 6 miljoen (huis)vrouwen, 1 miljoen 65-plussers en enkele miljoenen teenagers. De burgerlijke beroepsbevolking steeg daardoor van 46 miljoen tot 53 miljoen arbeiders. De gebruikte hoeveelheid arbeid werd bovendien vergroot door het verlengen van de arbeidstijd: van nog geen 40 uur per week in 1939 tot gemiddeld ruim 45 uur in 1944. Patriottische motieven stimuleerden de arbeidsprestatie. Loonsverhogingen eveneens.

Tussen 1941 en 1944 steeg het uurloon met 35%. Als gevolg van het toekennen van extra-hoge toeslagen voor overwerk en andere arbeidspremies namen de bruto weekverdiensten zelfs met 75% toe. Hiertegenover stond dat de kosten van levensonderhoud in dezelfde periode met 25% stegen. Al met al was de levensstandaard van de Amerikaanse arbeiders aan het eind van de oorlog 50% hoger dan in het begin. De sterke loonstijging was in strijd geweest met de zogenaamde 'Kleine-Staalbeslissing', die de koopkracht van de lonen wilde fixeren op die van januari 1941, teneinde te voorkomen dat de loonsverhogingen zouden resulteren in prijsstijgingen. De regering was echter uit vrees voor stakingen verder gegaan.

Deze vrees was niet geheel ongegrond. Weliswaar hadden de twee grote vakbonden, de AFL en de CIO, na Pearl Harbour de 'Niet-Stakingsgeloofte' afgelegd, maar de stakingsactiviteit vlamde in 1943 weer op. Onder leiding van John L. Lewis staakten de mijnwerkers — die uit de CIO waren getreden — toen viermaal. Het waren beruchte stakingen. De regering nam tweemaal mijnen in exploitatie over. Ook de spoorwegarbeiders waren onrustig. De publieke opinie kwam in het geweer en keerde zich tegen de stakers. Het Congres nam een wet aan, die het mogelijk maakte stakingen tegen te gaan. Aan een staking diende een afkoelingsperiode van dertig dagen vooraf te gaan. De president kreeg de bevoegdheid stakingen

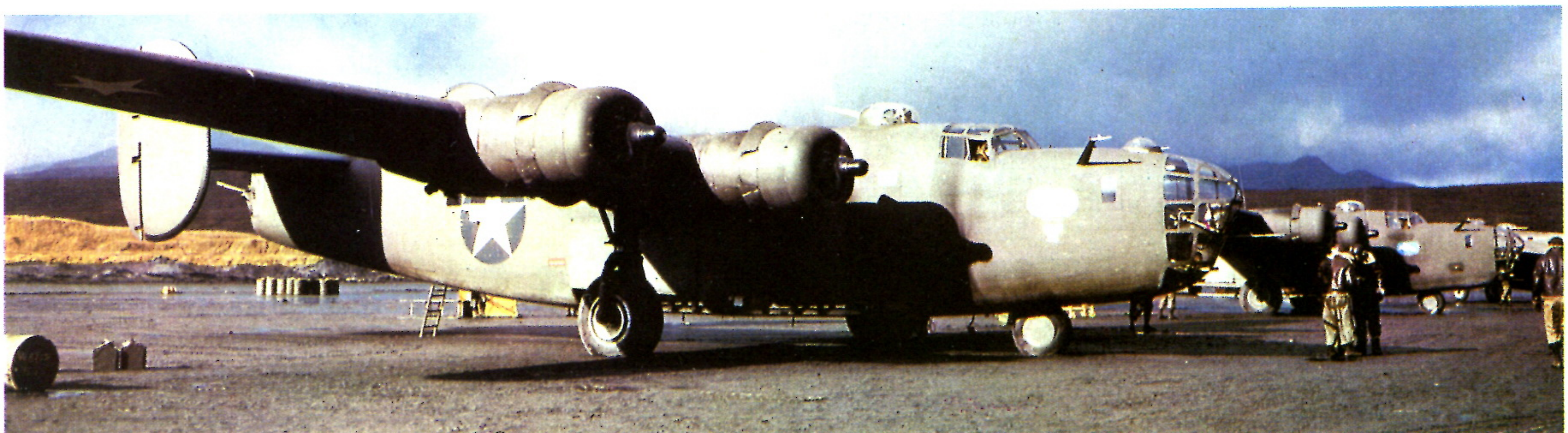
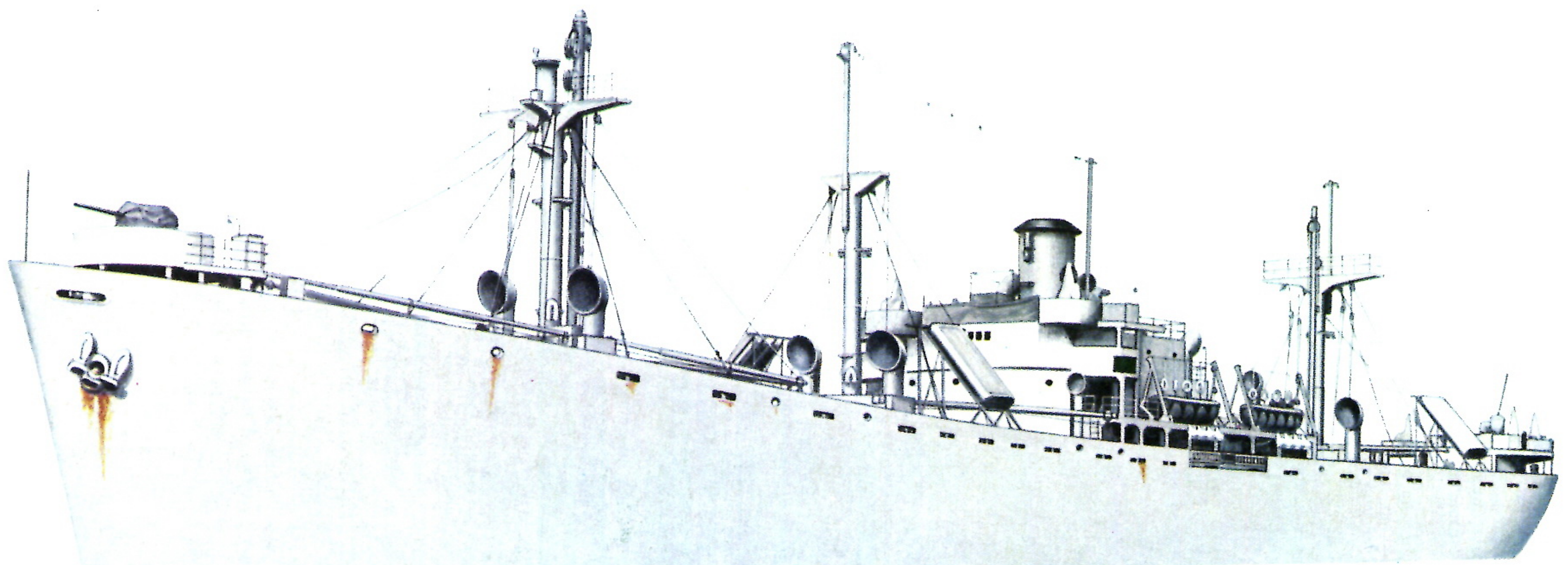
Hieronder: 'Liberty-ships' werden in grote aantallen in elkaar gelast. Hun bouwtijd was op den duur negenendertig dagen.

Geheel onder: enkele B 24-bommenwerpers waarvan er te veel werden gebouwd.

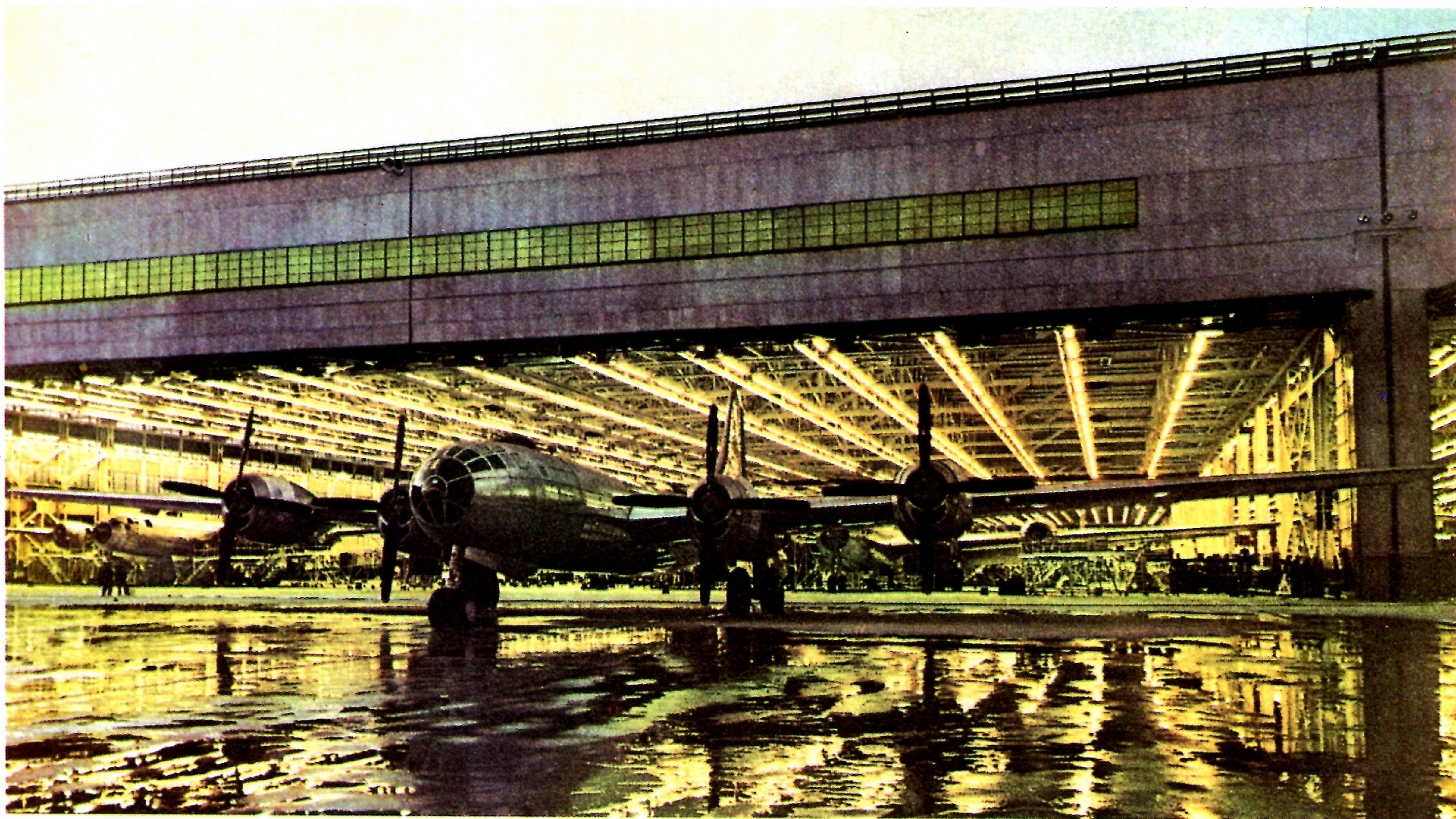
Rechtsboven: de B 29-bommenwerper was een voorbeeld van groot technisch kunnen.

Rechtsmidden: vakbondsleider John L. Lewis, die in 1943 enkele stakingen uitriep.

Geheel rechts: grafiek van de indexcijfers van de Japanse en Amerikaanse oorlogsproductie met basisjaar 1929 = 100.

strafbaar te stellen die gericht waren tegen belangrijke oorlogsindustrieën. In totaal gingen met stakingen in 1942 4 miljoen mandagen verloren, in 1943 waren dat er 13,5 miljoen, in 1944 nog maar 8,7 miljoen. Bij elkaar was dat niet veel. Maar de stakingen waren symptomen van spanningen op het terrein van de sociaal-economische verhoudingen.

In 1944 werkte voor oorlogsdoeleinden de halve productiecapaciteit van de Verenigde Staten. De arbeiders in de oorlogsindustrieën ontvingen lonen, maar hun producten kwamen niet op de markt. Er ontstond dus goederenschaarste enerzijds en geldovervloed anderzijds. Indien hier niet zou worden ingegrepen, dreigde een ongebreidelde prijsstijging.

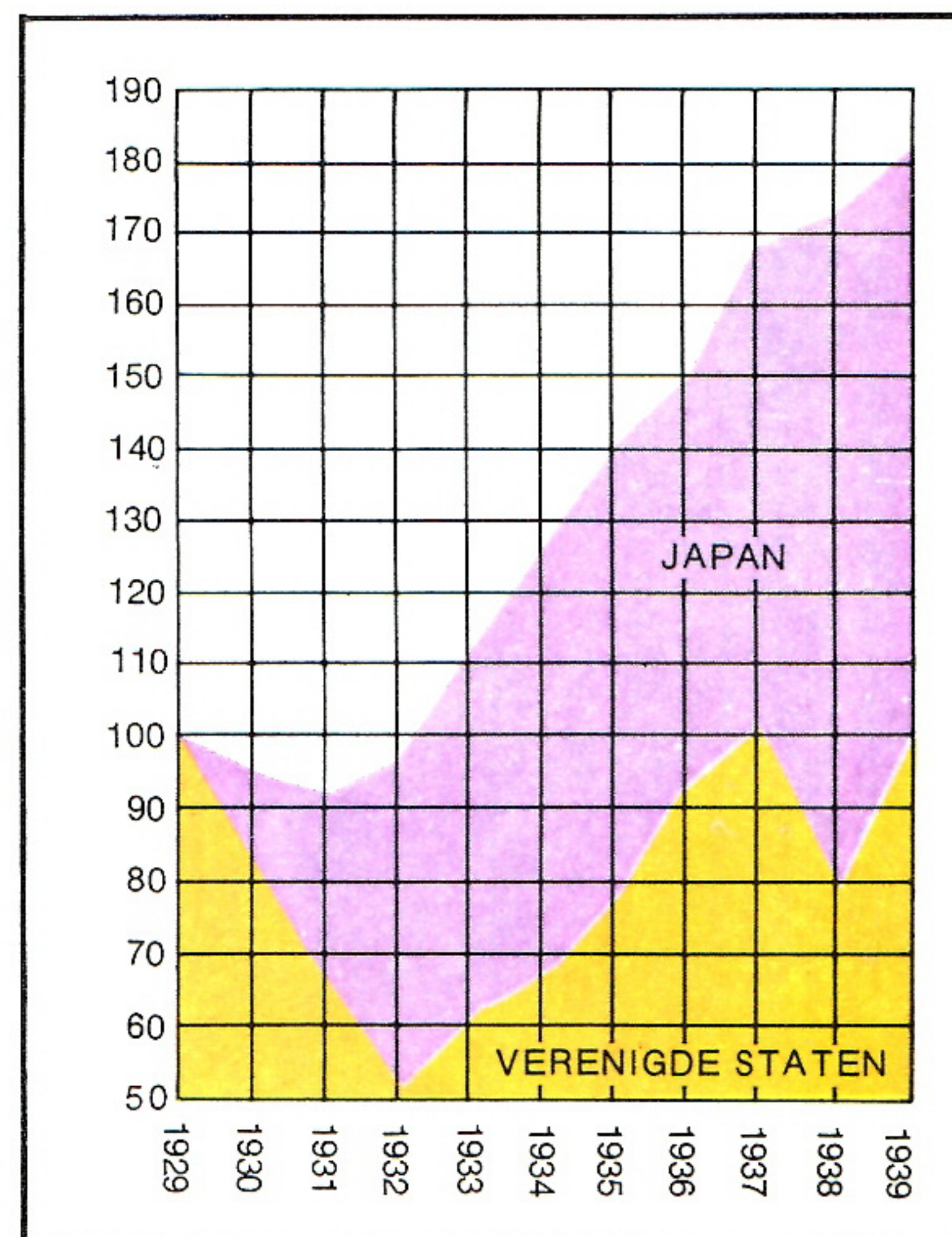
De regering wilde echter de trekkers van vaste inkomens, zoals gepensioneerden, beschermen: ook zij moesten voldoende goederen kunnen kopen. Bovendien zou ongeremde prijsstijging hebben geleid tot hogere kostprijzen in de oorlogsindustrie, hetgeen de regering uiteraard wilde voorkomen. Daarom kondigde zij maximumprijzen af. De prijsbeheersing had het invoeren van een rantsoeneringsstelsel tot gevolg: de schaarse goederen werden aan iedereen van overheidswege toegewezen.

In het begin haalde de prijsbeheersing weinig uit. Er was gebrek aan bevoegdheden, gebrek aan bekwaam personeel en een overmaat aan heftige oppositie. Pas in 1942 werd het wettelijk mogelijk de teugels strakker aan te halen. De opwaartse prijsbeweging ging echter door. Het gevaar van een inflatiespiraal dreigde, waarin lonen en prijzen elkaar voortdurend tot grotere hoogte zouden opjagen. President Roosevelt vaardigde daarom in april 1943 het *hold the line* uit: alle verhogingen van prijzen, huren en lonen werden verboden. Deze opdracht had een heilzaam effect. De prijsstijging werd bedwongen. Het prijspeil van agrarische produkten

Fotoarchief Spaarnestad

kon alleen in bedwang worden gehouden doordat de regering aan de boeren subsidies verleende om de produktiekosten te dekken die ondanks alles bleven stijgen. De prijspolitiek ondervond destijds veel kritiek, vooral van de zijde der ondernemers, die als gevolg daarvan een drukkende werking op hun winstmarges ondervonden. Maar er werd voorkomen dat een hollende inflatie onstond. De rantsoenering van verbruiksgoederen was lastig, maar niet werkelijk hard. De meeste Amerikanen kregen méér voedsel dan voor de oorlog. Dat zegt veel, vooral als men bedenkt dat in alle oorlogvoerende landen in Europa en Azië het levensmiddelenverbruik per hoofd van de bevolking noodgedwongen moest worden ver-

minderd. Het zegt met name veel over de prestaties van de Amerikaanse landbouw, die sterk in omvang toenam. Dit werd ten dele bereikt door méér arbeidskracht in te schakelen via het verlengen van de arbeidstijd. Bovendien werd het areaal aan cultuurgrond uitgebreid. Achttien miljoen 'overwinningstuinen' werden aangelegd. En tenslotte werd gebruik gemaakt van mechanisatie en verbetering van de produktiemethoden en -technieken: het aantal tractoren steeg aanzienlijk, het aantal melkmachines verdubbelde, het kunstmestverbruik nam met 85% toe en het kalkverbruik met 170%. Gevolg: de voedselproduktie steeg met 30 à 35%. Er zijn niettemin fouten gemaakt. Dat is bekend. Instanties — hoeveel zijn er niet inge-

steld? — werkten elkaar tegen of langs elkaar heen. Hun terreinen waren soms niet precies afgebakend, hun bevoegdheden niet nauwkeurig omschreven. Behoeften werden verkeerd geschat, prioriteiten onjuist vastgesteld. Zo zou kunnen worden doorgegaan.

Maar wat was het doel? Churchill zei het in één woord: *Victory*. Dat doel is bereikt en is zeker in niet geringe mate toe te schrijven aan de bewapening van de Verenigde Staten en aan de hulp die zij hun bondgenoten hebben geboden. Hoe ontwikkelde zich de reusachtig oplopende

Onder: goedkeurend bekijken mijnwerkers het nieuws dat vakbondsleider John L. Lewis een pleidooi om niet te staken afwijst.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

ernstige brandwonden redden velen het leven, ook na de oorlog.

De ontzagwekkende oorlogsproductie van de Verenigde Staten maakte een grootscheepse hulp aan de bondgenoten mogelijk. Deze verkeerden immers in grote benauwenis. Zij ontvingen 38 miljard dollar aan oorlogsuitrusting, waarvan Engeland de helft en Rusland ongeveer een derde. De Verenigde Staten rustte hun gehele luchtmacht uit plus twaalf divisies van de Vrije Fransen. In 1944 en 1945 ontving Engeland 77.000 jeeps, 12.500 tanks en 1000

Links: direct na de oorlog begonnen proeven in Amerika met het verstuiwen van DDT boven grote landbouwgebieden.

Associated Press

oorlogsproductie van Amerika? Drie voorbeelden: de staalproductie steeg van 53 miljoen ton in 1939 tot 96 miljoen ton in 1944: de halve wereldproductie. In 1939 leverden 47.000 arbeiders 6000 vliegtuigen af, in 1944 maakten 2,1 miljoen arbeiders 96.000 vliegtuigen, waaronder 16.000 zware bommenwerpers; de nieuwe Willow-Run-vliegtuigfabriek fabriceerde zoveel B-24 bommenwerpers, dat de luchtmacht ze eenvoudig niet kon gebruiken. In de scheepsbouw werden *Libertyships* ontworpen om in een sterk stijgende behoefte aan scheepsruimte te kunnen voorzien; massaproductie werd mogelijk, want de *Liberty*-schepen werden niet geklonken maar gelast. In december 1943 kon men er een in negenendertig dagen bouwen. Er

liepen er 2600 van stapel: de helft van het gebouwde tonnage.

Niemand zal zich erover verwonderen, als hij kennis neemt van deze cijfers, dat het totale produktievolume van de Verenigde Staten in de oorlog meer dan verdubbelde.

Maar ook de wetenschappelijke superioriteit van de geallieerden over de Asmogendheden droeg belangrijk bij tot hun overwinning. Een bewijs daarvan is de atoombom. Op het gebied van de elektronica werden 150 typen radar ontwikkeld, als wapen bestreed de bazooka de tank afdoende en op medisch gebied vonden enorme vorderingen plaats: sulfapreparaten, bloedplasma, penicilline, atabrine, DDT en nieuwe technieken voor de behandeling van

stukken zwaar geschut. Naar Rusland gingen onder andere 28.000 jeeps, 4200 tanks en 250 stukken geschut. De Amerikaanse hulp is sterk van invloed geweest op de slag bij El Alamein en op de Russische offensieven. De totale bijstand is wellicht doorslaggevend geweest voor de afloop van de oorlog.

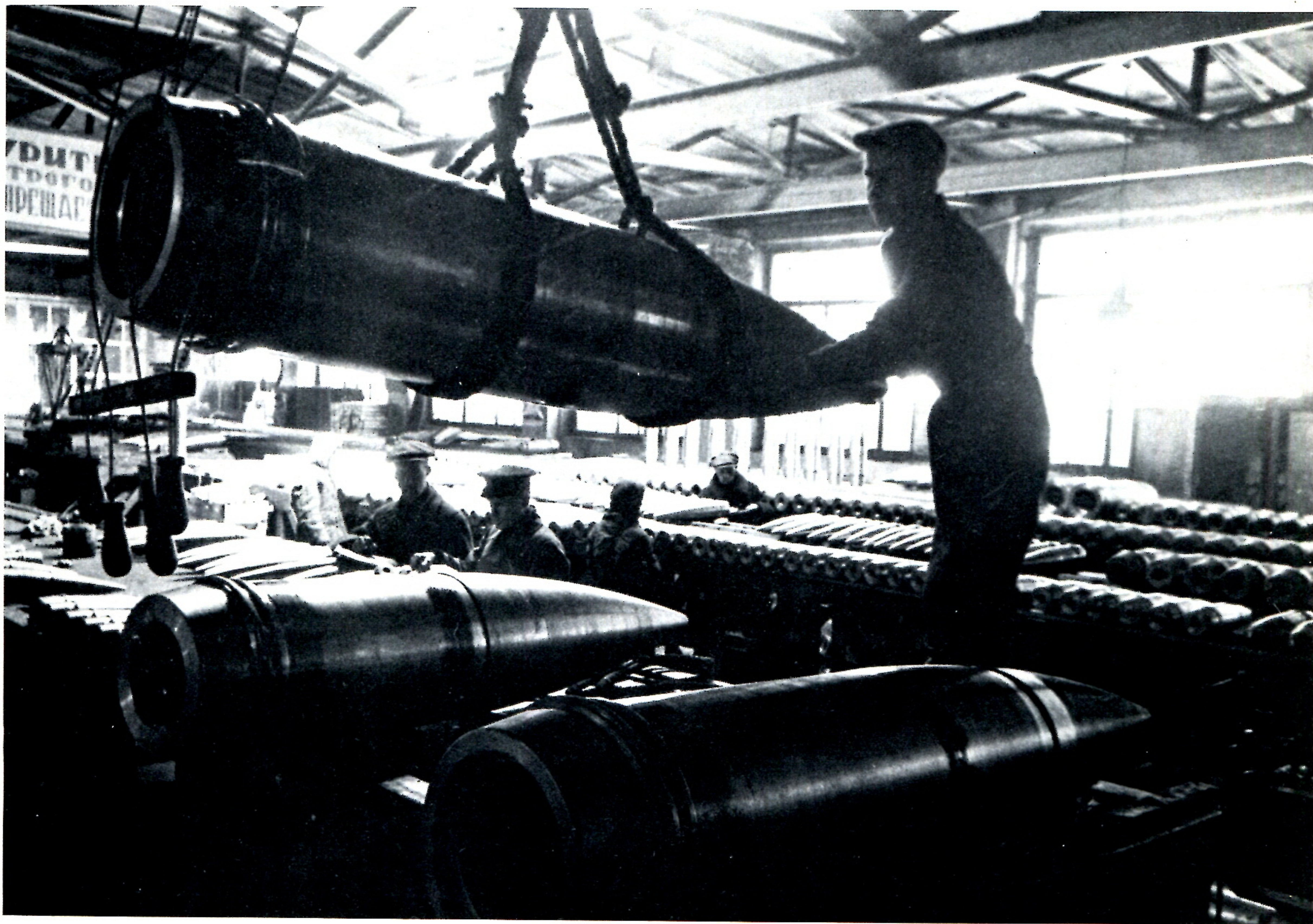
Economisch gezien is Amerika beter uit de oorlog gekomen dan het erin is gegaan: een groot deel van de werkloosheid was verdwenen, produktie-installaties waren vernieuwd, de gelijkmatigheid in inkomstenverdeling was toegenomen, de levensstandaard van de bevolking verhoogd en het overheidsingrijpen werd vlotter aanvaard, zodat de welvaartsstaat zich verder kon ontplooiën.

DE OORLOGSECONOMIE
VAN DE SOWJETUNIE

HAMERS EN SIKKELS

DRS. H. H. VLEESNBEEK

Norosty Press

Het is niet overdreven de Russische economie aan de vooravond van de Revolutie als achterlijk te bestempelen. De industrialisatie was pas op gang gekomen; de agrarische sector ging gebukt onder ouderwetse, weinig efficiënte produktiemethoden. De Eerste Wereldoorlog, de Revolutie en de daaropvolgende burgeroorlog verlamden het toch al zo zwakke produktieapparaat.

Na een periode van 'oorlogscommunisme', gekenmerkt door een zeer vergaand overheidsingrijpen in het economische leven, lanceerde Lenin in 1922, onder druk van een ontevreden boerenmassa, zijn semi-kapitalistische Nieuwe Economische Politiek. Daarmee kon de Russische produktie op het vooroorlogse peil wor-

Tijdens de bombardementen op Leningrad werkten de arbeiders er gewoon door in de fabrieken. De oorlogsproduktie kon en mocht in geen geval stagneren.

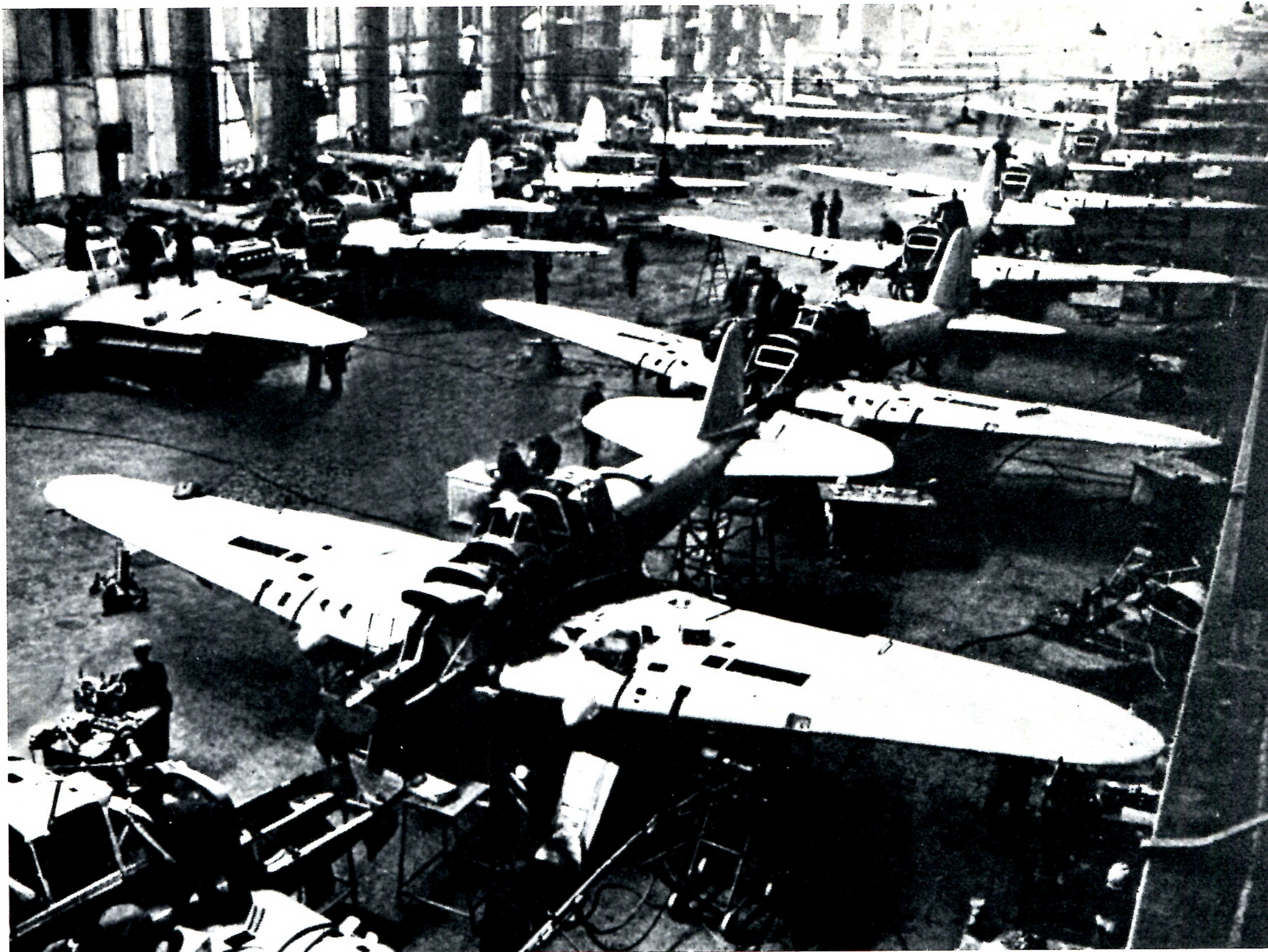
den gebracht. Toen was de tijd rijp om tot een reconstructie van de Sowjet economie te komen. De periode van de Vijfjarenplannen werd ingeluid. Deze politiek zou in een onmogelijk korte tijd van Rusland een moderne industriestaat moeten maken en stelde schier bovenmenselijke eisen aan de Russische bevolking. Stalins naam is onverbrekkelijk met deze politiek verbonden. Hij ging 'met reuzenschreden op zijn weg voorwaarts. Miljoenen bloedende en uitgeputte voeten, de voeten van een hele genera-

tie op weg naar het socialisme in één land, strompelden achter hem aan', zoals Deutscher in zijn biografie van Stalin schrijft.

Een korte beschouwing over de nadelen en successen van deze economische politiek is noodzakelijk om te begrijpen hoe het de Russische economie verging gedurende de oorlog, toen onvoorstelbare eisen aan haar produktiepotentieel werden gesteld.

Het eerste Vijfjarenplan omvatte de periode 1928—1932, het tweede 1933—1937 en het derde Vijfjarenplan zou 1938—1942 omspannen. De Duitse inval in juni 1941 doorkruiste het laatste plan. Er werden op de oorlogssituatie afgestemde nieuwe plannen opgesteld en doorgevoerd.

De politiek van de vooroorlogse Vijfjarenplannen moet vooral worden gezien als een poging om in de kortst mogelijke tijd Rusland te industrialiseren en te bewapenen; pas in de tweede plaats waren zij bedoeld als een planning, gericht op evenwichtige economische groei ten behoeve van een socialistische welvaartsstaat. Industrialisatie was noodzakelijk om de achterstand op het Westen zo snel mogelijk in te lopen en om de traditionele Russische achterlijkheid op te heffen. De nadruk op de bewapening vond zijn oorsprong in de ervaringen die de Russen kort daarvoor met het Westen hadden opgedaan en in de toenemende oorlogsdreiging in het Oosten, waar Japan steeds drierster ging optreden. De totale economische kracht van het land moest dienstbaar worden gemaakt aan deze doeleinden. Daarvoor kreeg de agrarische sector een andere structuur, terwijl de verbindingen te land en te water, de energievoorziening en andere openbare werken (tezamen de infrastructuur vormend) voornamelijk werden afgestemd op de industriële en militair-strategische behoeften. In de industriële sector kwam de nadruk te liggen op de ontwikkeling van de zware industrie. De herstructurering van de landbouw hield in dat de produktiviteit zou worden opgevoerd door middel van mechanisatie. Hogere produktiviteit was broodnodig. Buitenlandse valuta

---

**Totale brutoproduktie in miljarden roebels
prijzen 1926—1927**

1913	12,6	1933	14,0
1929	14,7	1934	14,6
1930	14,0	1935	16,1
1931	13,9	1937	20,1
1932	13,1	1940	23,2

---

moesten nog steeds in hoofdzaak via export van agrarische produkten worden verkregen. Daarnaast moest de groeiende niet-agrarische bevolking goedkoop kunnen worden gevoed. De zeer talrijke, doorgaans kleine bedrijven bemmerden het mechanisatieproces. Door deze bedrijven onder te brengen in uitgestrekte collectieve of staatsboerderijen kon de landbouw-mechanisatie worden aangepakt. Het succes van de reorganisatie was gering, mede onder invloed van de reacties der *koelakken* (zelfstandige boeren) op deze collectivisering en ook door de eliminatie van deze klasse. Bijgaande tabel over de brutoproduktie toont hoe gering het resultaat — vooral in de beginfase — was. Bij het uitbreken van de oorlog waren de be-

In de niet door de Duitsers bezette industriegebieden van de Sowjetunie werd met man en macht gewerkt aan de produktie van eigen gevechtsvliegtuigen. In 1943 waren de Russen al zover, dat zij meer vliegtuigen (en tanks) fabriceerden dan de Duitsers.

Rechts: een overzichtskaat van de ligging van de landbouw- en industriegebieden in de Sowjetunie. Buiten het door de Duitsers bezette gebied konden de Russen nog uit vele hulpbronnen putten.

langrijkste landbouwgebieden in het westen van de Sowjetunie gelegen. Grote delen van deze gebieden werden door de Duitsers bezet. De ontwikkeling op het gebied van transport en communicatie kreeg in het begin minder aandacht dan de landbouw en de zware industrie. Intensivering van het gebruik van het bestaande apparaat leek aanvankelijk voldoende. Toen de industriële ontplooiing dreigde te worden beknot door een te kort schietende infrastructuur, werd deze halverwege de jaren dertig razendsnel uitgebreid. Bij de ontwikkeling van de zware industrie werd de meeste aandacht geschonken aan de steenkoolwinning, de ijzer- en staalindustrie, de chemische nijverheid en de oliewinning. De Russi-

DE WEDUWE

In een van de hoeken van de werkplaats stond een groep vrouwen bij reusachtige freesbanken mijnmantels te frezen. De vonken spatten in alle richtingen.

Naast hen, op de grond, lag een stapel mijnen, nog heet van de gietvormen.

Ik stond stil naast een van de vrouwen. Van haar gezicht was alleen het profiel zichtbaar. Een donkere hoofddoek was diep over het voorhoofd getrokken en ik kon haar leeftijd niet schatten. Met

haar door enorme werkhandschoenen beschermde handen pakte ze een mijn van de stapel en drukte die met haar lichaamsgewicht tegen het snel ronddraaiende wiel van de machine.

Het was duidelijk dat ze zich hier vreselijk voor moest inspannen, want haar lichaam trilde ervan. Dit is mannenwerk en zwaar werk bovendien. Ik wilde graag het gezicht van de vrouw zien en bleef staan waar ik stond tot ze zich naar mij omdraaide.

Het leek me een vrouw van ongeveer veertig jaar. Haar gezicht bezat een wonderlijke schoonheid.

Fijn, maar toch streng, waren de gelaatstrekken. Het was het gezicht van een heilige.

'Is het zwaar werk?', vroeg ik.

'Ja, in het begin was het erg zwaar', zei ze, terwijl ze weer een mijn oppakte en tegen het ronddraaiende wiel hield zodat de vonken in het rond spatten.

'Waar is je man?', vroeg ik, in een korte pauze waarin ze de mijn neerlegde en een andere pakte. 'Hij stierf vorige winter.'

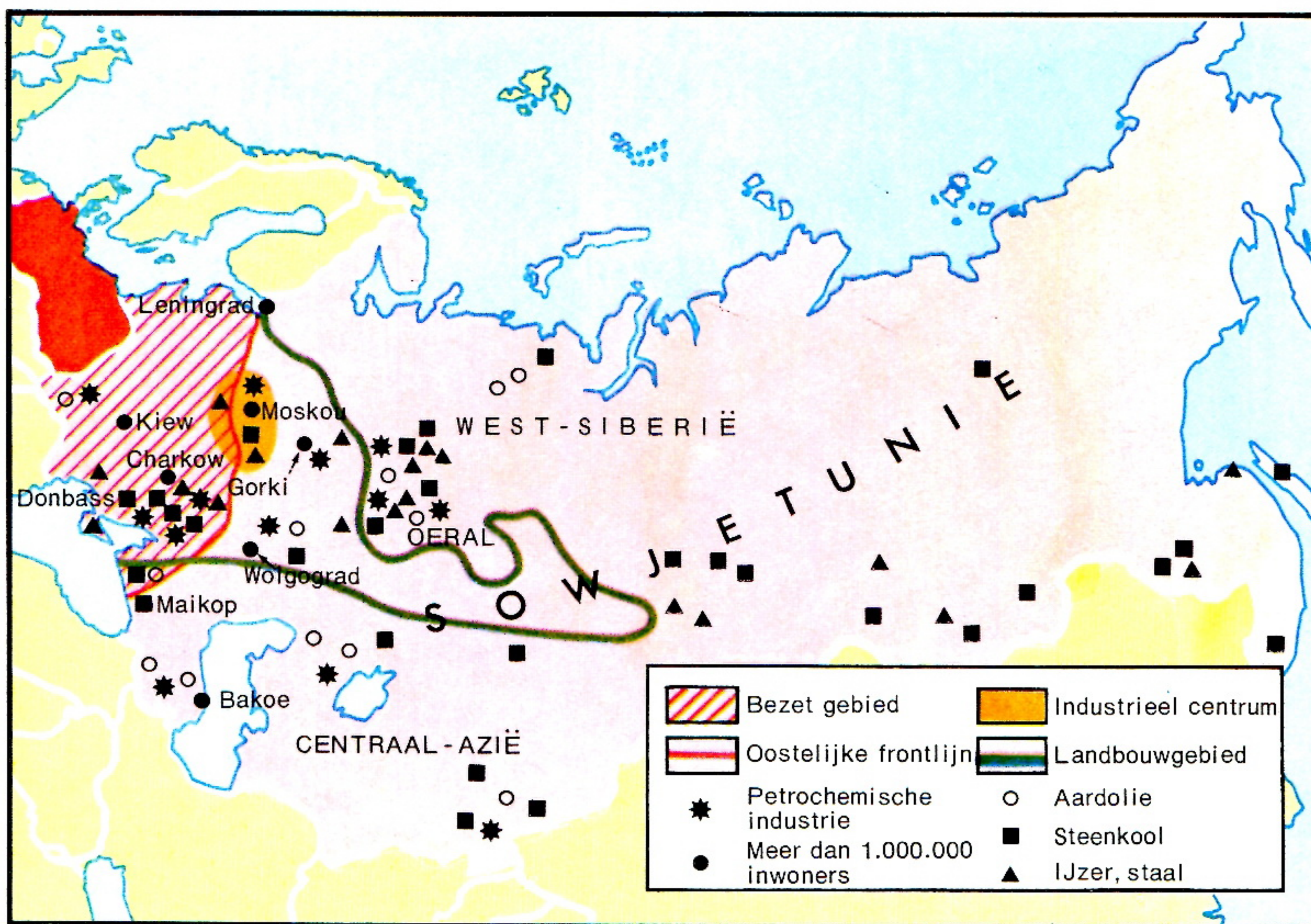
(Uit: 'Leningrad in the days of the blockade', door A. Fadeyev — Hutchinson 1946)

sche planeconomen werden geconfronteerd met de keuze tussen het verder ontwikkelen van de traditionele industriecentra in het westen of het accent leggen op de meer oostelijke gebieden in Centraal-Azië en de Oeral. Op grond van economische overwegingen — onder andere transportkosten en de nabijheid van afzetmarkten — lag het stimuleren van de westelijke gebieden voor de hand. Militair-strategische motieven (kwetsbare economie bij een aanval uit het westen) pleitten voor het oosten. Bovendien kwamen daar argumenten bij als het ontwikkelen van achtergebleven gebieden en bevolkings-spreiding. Men koos toch voor het westen: de omgeving van Leningrad, het Industriële Centrum met als kernen Moskou, Gorki en Smolensk, het Donbassbekken en het Kriwoi Rog in de Oekraïne en de oliegebieden rond Bakoe in de Kaukasus. Aan het einde van het tweede Vijfjarenplan (1937) brachten deze westelijke gebieden ruim tachtig procent voort van de totale produktie van de zware industrie; uit de Oeral en Centraal-Azië werd toen maar voor slechts achttien procent bijgedragen.

De economische politiek der Vijfjarenplannen boekte in de industrie veel succes, in tegenstelling tot de landbouw. Een cijfer ter illustratie: ten opzichte van 1913 was de produktie van de zware industrie in 1937 bijna vertienvoudigd. Hoewel het derde Vijfjarenplan mede door de toenemende oorlogsdreiging uit het westen sterk de nadruk legde op de ontwikkeling van het oosten, lag in juni 1941, toen de hel losbarstte, het industriële zwaartepunt in Europees Rusland.

De aanvankelijk snelle opmars van de Duitse legers bracht de Russische economie een zware slag toe. De Russen wisten nog op tijd ongeveer dertienhonderd fabrieken te ontmantelen en naar het oosten te evacueren, maar de produktie daalde op bijna fatale wijze. Niet minder dan vijfenveertig procent van de bevolking leefde in de door de Duitsers bezette gebieden. Zowel de agrarische als de industriële produktie daalden tot ongeveer de helft, terwijl bovendien de infrastructuur zwaar leed onder de oorlogshandelingen. Het verlies van de agrarische gebieden werd enigszins gecompenseerd door het grote aantal Russen dat in de bezette gebieden woonde. Dit bespaarde het vrije Rusland de hongersnood.

Vooraf in industrieel opzicht kwam de klap hard aan. Door de Duitse bezetting verloor Rusland meer dan de helft van zijn steenkoolproduktie, ongeveer zestig procent van de ijzererts- en vijftig procent van de staalproduktie. Hoewel de olievelden rond Bakoe niet wer-

Industriële produktie in miljarden roebels

	1940	1942	1943
Oeral	9,2	26,0	31,0
Wolgadistrict	3,9	12,0	13,5
West-Siberië	3,7	8,7	11,0
Centr.-Azië, Kazakstan	4,8	5,7	6,6
totaal	21,6	52,4	62,1

den bezet, betekende de verovering van het gebied rond Maikop een gevoelig verlies voor de Russische olievoorziening.

Hoe heeft het zwaar getroffen Rusland aan deze catastrofe het hoofd geboden? In de eerste plaats werd de industriële ontwikkeling van het oosten gigantisch uitgebreid en geïntensiveerd. De kapitaaluitrusting en het arbeidspotentieel, nog juist uit het westen geëvacueerd, maakten een snelle vooruitgang mogelijk.

Reeds in de zomer van 1942 was de niet-bezette Russische industrie in staat meer oorlogstuig te produceren dan er voor het uitbreken van de oorlog in geheel Rusland werd vervaardigd. In de loop van 1943 overtrof de Russische produktie van tanks en vliegtuigen die van de Duitsers.

Bijgaande tabel over de industriële produktie, gebaseerd op Russische gegevens, illustreert treffend de geweldige produktietoename in de industrie.

Dit succes was voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de eigenschappen van het economische systeem van de Sowjetunie. De jarenlange ervaring met planning en de — voor kapitalistische landen ongekende — wijze waarop de factor arbeid kon worden gedi-geerd, lagen aan de basis van het snelle herstel van de Russische economie. Daarnaast speelde de hulp van de geallieerden een zekere rol. De zeer summiere informatie op dit punt uit Russische bronnen kan niet verdoezelen dat gedurende 1940—1943 de import verzesvoudigde bij een exportdaling van ongeveer vijfenzeventig procent. De hulp wordt geschat op ongeveer vier procent van het nationaal produkt en kwam voornamelijk uit de Verenigde Staten. Uit Amerikaanse bron is bekend dat tussen 1 oktober 1941 en 31 mei 1945 goederen naar Rusland werden verscheept ter waarde van elf miljard dollar. Dit waren voornamelijk strategische goederen zoals oorlogsmaterieel en voedingsmiddelen.

De veerkracht van de Sowjetecconomie en de geallieerde hulp deden in de loop van 1943 de balans ten gunste van Rusland doorslaan. En dat legde de basis voor het Russische tegenoffensief.

GEEN KANONNEN GEEN BOTER

DRS. H. H. VLEESNBEEK

Wie zich verdiept in de geschiedenis van het fascistische Italië, krijgt soms de indruk dat de regeringsperiode van Mussolini een aaneenschakeling is geweest van vergissingen, misverstanden en een overschatten van eigen kunnen. Maar één ding werd door Mussolini heel goed begrepen: wie oorlog wilde voeren, diende te opereren vanuit een krachtige, onafhankelijke en strak georganiseerde economie. Reeds in het beginstadium van haar regeringsperiode is de fascistische economische en sociale politiek gericht geweest op dit doel. De organisatie van het bedrijfsleven in corporaties was in theorie bedoeld als een vervanging voor de falende 'atomistische' democratie van de gedegenereerde Westeuropese staten. In feite was het een geslaagde poging om het bedrijfsleven ondergeschikt te maken aan de oorlogszuchtige doeleinden, die de regering in het geheim nastreefde. De organisatie en de controle van het bedrijfsleven was betrekkelijk gemakkelijk te verwezenlijken; anders lag het met het streven naar een van het buitenland onafhankelijke economie. Italië beschikte over te weinig cultuurgrond om zichzelf van voldoende voedingsmiddelen te voorzien. Dit bracht onvermijdelijk de noodzaak van import met zich mee. De Italiaanse industrie was geconcentreerd in het noorden van het land en leunde zwaar op geïmporteerde grondstoffen. Hoewel Italië de beschikking had over ijzererts- en steenkoolvoorraden, bleek de exploitatie ervan over het algemeen zo kostbaar dat import van deze grondstoffen economisch veel aantrekkelijker was. Een volkshuishouding die genooddaakt is veel te importeren, dient — om draaiende te blijven — ook goederen en diensten uit te voeren. Import vereist immers de nodige hoeveelheid buitenlandse betaalmiddelen. Een situatie waarin de internationale handel van vitaal belang is voor het functioneren van de economie, stelt een regering die streeft naar autarkie voor schier onoplosbare problemen.

De economische politiek van het fascistische regime in Italië stond in de jaren dertig geheel in het teken van het verminderen van die afhankelijkheid. Veel aandacht werd besteed aan de opvoering van de produktiviteit in de agrarische sector. Ook werd geprobeerd gewassen te verbouwen die tot dan voornamelijk uit het buitenland werden betrokken. In de industriële sector kwam de nadruk te liggen op de verdere ontwikkeling van de zware industrie en op importvervangende produktie. De oliemaatschappij AGIP, een staatsbedrijf, ging op zoek naar olie en gas in de Povlakte. Voorts bouwde zij haar raffinaderijen in Italië om de olie uit Irak te

Indexcijfers van de Italiaanse produktie (1938 = 100)

	landbouw	industrie
1938	100	100
1939	104	109
1940	98	110
1941	95	103
1942	84	89
1943	76	69
1944	71	42
1945	63	29

zuiveren. De gehele Italiaanse bodem werd minutieus onderzocht op de aanwezigheid van delfstoffen en mineralen. Het bankwezen werd ingeschakeld om deze objecten te financieren. Nog voordat deze politiek voldoende effect sorteerde, stortte Mussolini zich — in oktober 1935 — in het Abessinië-avontuur. De gevolgen van de door de Volkenbond daarop afgekondigde economische blokkade toonden overduidelijk aan hoe kwetsbaar de Italiaanse economie nog was. Binnen zeer korte tijd ontstond er een tekort aan vrijwel alle strategische goederen, zoals steenkool, ijzererts, petroleum, hout, kinine, rubber en dergelijke. De economische sancties zouden Mussolini snel tot capituleren hebben gedwongen, ware het niet dat Duitsland, Japan, Oostenrijk, Hongarije en ook de Verenigde Staten de economische blokkade negeerden.

De les van Abessinië was dat er in Italië nog heel veel moest veranderen, wilde het in een oorlog economisch voldoende sterk staan. Aan de vooravond van de inval in Abessinië was een commissie in het leven geroepen, die tot taak kreeg voorraden aan te leggen van oorlogsmaterieel en noodzakelijke grondstoffen. Deze *Commissariato Generale Fabbricazioni di Guerra* — de naam werd in de oorlog gewijzigd in *Ministero della Produzione Bellica* — stond voor een moeilijke taak. Het streven naar een zelfgenoegzame economie had de internationale handel sterk doen afnemen, zodat er te weinig buitenlandse valuta waren om de nodige voorraden in het buitenland aan te kopen. Deze situatie dreef Italië steeds meer in de armen van zijn grote broer, Duitsland. Als gevolg van de blokkade van de Volkenbond was de samenwerking tussen de beide landen toch al sterk verinnigd. Er werd een speciale Italiaans-Duitse commis-

sie opgericht om de Duitse en Italiaanse economieën voor oorlogsdoeleinden zoveel mogelijk te harmoniseren. De grote afhankelijkheid van Italië bracht bijna vanzelfsprekend met zich mee dat niet Italië, maar Duitsland hiervan het meest profiteerde.

In economisch opzicht was Italië nog lang niet klaar, toen het door Mussolini in de oorlog werd gesleurd. Onmiddellijk blokkeerde Engeland de zeewegen die voor Italië van belang waren. Bij het uitbreken van de vijandelijkheden bestond zestig procent van de Italiaanse import uit essentiële grondstoffen en voedingsmiddelen. Realiseert men zich dat tachtig procent daarvan werd aangevoerd via de door de Engelsen beheerste Straat van Gibraltar en het Suezkanaal, dan wordt duidelijk dat de economische situatie er voor Italië niet rooskleuriger op werd. Nog meer dan daarvoor werd het land afhankelijk van Duitsland. Om de economische potentie van Italië — onder andere de grote motoren- en automobielfabrieken van Fiat in Turijn en Milaan — niet onbenut te laten, pompte Duitsland zoveel mogelijk steenkool, ijzer en staal het land in. Ook voorzag Hitler Italië van wapens. Daar het echter vooral op de vijand veroverd materiaal betrof, werd de Italiaanse munitie-industrie weer voor grote problemen gesteld. Standaardisatie bijvoorbeeld was daardoor nagenoeg een onbegonnen werk geworden.

De Duitse 'hulp' kon niet voorkomen dat het snel bergafwaarts ging met de Italiaanse economie. De indexcijfers van de produktie in de landbouw en in de industrie, opgenomen in bijgaande tabel, tonen duidelijk de teruggang van Italië's economische positie aan.

De splitsing van Italië in 1943, waarbij het noorden in handen was van de Duitsers, het zuiden beheerst werd door de geallieerden, gaf de Italiaanse economie de genadeslag. Een tekort in vrijwel alle sectoren dwong de Italiaanse autoriteiten tot een zeer vergaande rantsoenering. Hoe slecht het er in Italië in economisch opzicht voorstond, blijkt wel uit het feit dat de Italianen bijna het kleinste rantsoen kregen van alle bij de oorlog betrokken Europese landen. Zowel in militair als in economisch opzicht was het aan de oorlog meedoen van Italië de meest tragische vergissing van Mussolini. Een land geeft de vijand in een langdurige oorlog automatisch de wapenen in handen om het te verslaan, als het zijn hulpbronnen slechts ten dele weet te ontwikkelen en daarbij zowel voor voedingsmiddelen als voor industriële grondstoffen is aangewezen op invoer. Dit lot nu was Italië in de oorlog beschoren.